

Egy elfelejtett nemzedék?

Magyarországi értelmiségiek a Közép-európai tudáshálózatokban a 19. század első harmadában: külföldi egyesületek és folyóiratok mint a tudományos diskurzus médiumai¹

DOI: <https://doi.org/10.32558/elet.2023.2>

Dr. Alföldy Gábor PhD

tájépítész, kerttörténész

HUN-REN BTK Művészettörténeti Kutatóintézet tudományos munkatársa

E-mail: alfoldyg@gmail.com

Éppen százötven éve, hogy a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának javaslata alapján az „összes-ülés” (közgyűlés) arról döntött, hogy elkészítteti a hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumát, s e hatalmas feladattal Szinnyi József bibliográfust bízta meg.² Intézményesült tudományos életünk különböző testületei egyaránt szükségesnek látták megszerezni mindazon ismereteket és tudományos eredményeket, amelyeket honfitársaink hazánk határain belül és kívül felhalmoztak.

Az MTA megalapítását megelőző évtizedekben azonban hazánk értelmisége számára nem állt rendelkezésre e célra szervezett hazai intézmény. Így amellet, hogy a csekély számú itthoni orgánumban publikálhatott, elsősorban különböző külföldi tudományos fórumok kínáltak lehetőséget a tudományos eredmények és gondolatok közzétételére. A nemzetközi tudáshálózatokhoz csatlakozást részben a kényszer szülte, részben természetesen szövődtek a határokon átnyúló kapcsolatok a korszakban, hiszen a peregrináció (külföldi tanulmányok, technológiai utazások), valamint a külföldi szakirodalmi tájékozódás is elősegítették azok kialakulását [pl. DEÁK 2001; KURUCZ 2020a, KURUCZ 2020b.]. E tudásközpontok

1 A szerző az HUN-REN BTK Művészettörténeti Intézet tudományos munkatársa. Jelen tanulmány megírását, a kutatás finanszírozását az NKFIH FK 139241 számú projektje tette lehetővé. A német nyelvű gazdasági és kertészeti lapok áttekintését Bécsben részben a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj (2004) segítette, a rákövetkező években Budapesten folytattam ezt a munkát. E tanulmány előzménye az *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung* magyar vonatkozású írásairól szóló tanulmányom: ALFÖLDY 2012. Ezúton mondok köszönetet Claudia Gröschelnek, Szentesi Editnek, Krász Lillának, Kurucz Györgynek, Szabó T. Attilának és Pocza Péternek a témával kapcsolatos gondolatébresztő és informatív eszmecserékért, Deák Eszternek és Kulcsár Krisztinának a témával kapcsolatos konzultációért, valamint utóbbinak azért is, hogy az egykori MTA Történettudományi Intézete által gyűjtött bibliográfiai cédula anyagot megtekinthettem.

2 Az I. osztály üléseinek jegyzőkönyvei. MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára, RAL K 1487. A repertórium készíttetésének, Szinnyi József megbízásának és munkája teljesítésének körülményeit DÖRNYEI 2009. dolgozta fel.

lehetőséget biztosítottak tudósaink és a tudományok iránt fogékony literátus honfitársaink számára, hogy közzé tegyék és nyilvánosan megvitassák tudományos és gazdasági megfigyeléseiket, gondolataikat, valamint hogy leírásokat közöljenek hazánk tájairól, természeti és művészeti értékeiről, kulturális intézményeiről, történelmükről, nyelvükről, avagy politikai eseményekről, egyes személyekről tudósítsanak. A *respublica litteraria* nemzetközi térrénumán társadalmi rangjától és nemzetiségétől függetlenül bárki érvényesülhetett, szót kaphatott, és fontossá válhatott.

E nemzedék *hungarus* értelmiségének jelentős hányada azonban mára nagyrészt feledésbe merült, illetve háttérbe szorult, életműve nagyrészt ismeretlenül lappang, és a külföldi tudáshálózatokkal való kapcsolatoknak is csak töredéke ismert. A vizsgált időszakban a külföldi tudós társaságok, akadémiák, egyesületek, egyetemek és más tudásközpontok által kiadott orgánumokban hazai szerzőktől megjelent írások száma a legóvatosabb becslések alapján is sok tízezerre tehető, nem számítva a kisebb-nagyobb személyi és egyéb híradásokat.³ Szisztematikus összegyűjtésükre és feldolgozásukra mindmáig csak részleges és félbemaradt kísérletek történtek. Ennek pótlása nem pozitivista öncél volna: az adatgyűjtés révén nyerhető szakma- és helytörténeti, valamint személyi adatok sokaságán túl ahhoz is megkerülhetetlen, hogy hazánk akkori állapotáról és megítéltetéséről, értelmiségünk akkori szellemi életéről, érdeklődési spektrumáról, törekvéseiről, hazai és európai beágyazottságáról és hatásáról, vagyis a korszak számos aspektusáról hű képet alkothassunk. Végző soron történelem- és nemzetképünket is formálnánk ezzel. Azokról az évtizedekről van ugyanis szó, amikor a tudományok művelői határokon átnyúlva, patriótaként, de (főleg kezdetben) nemzetiségi preferenciáktól mentesen tudtak egymással kommunikálni, egymás munkája iránt érdeklődve közös témákról, közös célok, a „közhaszon” érdekében együttműködni, vitatkozni, egymást informálni [DEÁK 2001. 44.].

E bibliográfiai hiányosság sokak, sokunk számára ismert tény, és e korszak kutatójaként bármely tudományterület művelőiként szembesülhetünk vele. E probléma „köztudatosítása” azonban fontos és időszerű feladat, s a 21. században végre tervszerűen fel kellene számolni.

E tanulmány keretében elsődleges célom, hogy tudatosítsam mai ismereteink ezzel kapcsolatos hiányosságát és annak okait, ráirányítva a figyelmet a korszakban egyesületek vagy más tudásközpontok által kiadott külföldi (jellemzően közép- és nyugat-európai) folyóiratoknak páratlanul gazdag és mindmáig feldolgozatlan magyar vonatkozású forrásanyagára. Két külföldi tudáshálózatot és azok orgánumait mutatom be röviden magyar szemszögből.⁴ Elsősorban a mezőgazdaság és azon belül különösen a kertészet és az ahhoz

3 Szinnyei József szerint egyedül Rummy Károly György összesen közel százezer (!) cikket és értekezést írt, százhusz, nagyrészt osztrák, illetve német nyelvű csehországi lapba. A bécsi *Wanderer* című lap 1824–1835 közötti évfolyamaiban például 1470 cikke jelent meg [SZINNYEI XI. 1395.]. Rummy publikációinak összegyűjtésére még nem került sor.

4 A jelen tanulmány a két vizsgált sajtóorgánum, az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* és az *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung* általam 2004-ben megkezdett, de napjainkig lezáratlan hungarika-anyaggyűjtésen alapul, utóbbiról ALFÖLDY 2012. E publikáció célja az is, hogy a folytatást elősegítse.

kapcsolódó, igen széles spektrumot felölelő ismeretek terjedésének lehetőségeit és az ismeret-átadás médiumait létrehozó, éltető tudáshálózatok természetét és használatát vizsgálom a két kiválasztott folyóirat részleges áttanulmányozása alapján.

Bár a választott téma első hallásra önkényesen kiragadottnak, sőt jelentéktelennek tűnhet, a mezőgazdaság modernizálásának kérdéseit a napóleoni háborúk idején bekövetkezett konjunktúra, majd az azt követő visszaesés tapasztalata Európa-szerte a korszak központi témájává, sürgős teendőjévé avatta, s a nép-élelmezéstől a gyapjútermelésen át a gépesítendő textiliparig terjedő hatása miatt az anyagi boldogulás — talpon maradás és fejlődés — kulcsává vált ezekben az évtizedekben. Elméleti síkon pedig olyan kérdések boncolgatásához vezetett, mint a genetika. A kertészet, mint a mezőgazdaság és élelmiszer-termelés fontos részterülete, a kertművészet pedig mint a jólét és a kultúra, a felvilágosodás embert-jobbító eszméinek és természetszemléletének leképeződése és idealizált megvalósítása, a korabeli közérdeklődés fontos és releváns területévé vált. Kiváltképp, hogy számos tájkert és park, valamint szépített birtok a *szép és hasznos* elvének következetes érvényesítése révén fontos kísérleti és reprezentatív mintaterp szerepét is betöltötte, s amellet a lét alapgondolatainak: az ember és természet, valamint az ember és ember közti viszonyokkal kapcsolatos gondolatokat is kifejezett. Így tehát e témákon keresztül is bemutatható e korszak tudáshálózatainak és a hozzájuk kapcsolódó magyar értelmiségiek kölcsönös viszonya és annak jelentősége.

Nem céлом itt teljes képet adni — az e tanulmány keretein belül megközelítőleg is lehetetlen volna —, azonban kifejezett szándékom, hogy a téma felvetésével felhívjam a figyelmet e médiumok és a hozzájuk kapcsolódó és más hasonló források kutatásának és feldolgozásának szükségességére és időszerűségére. Nem „poros” témákról van szó: a természet átalakítása és erőforrásainak kiaknázása a termőföld fenntartható művelése, a népélelmezés, a genetika kérdései és a járványok megfékezése ma is korunk legégetőbb, sürgősen megoldandó problémái közé tartoznak.

A bibliográfia természetrajza és hatása a tudomány fejlődésére: vagyis ami benne van, az van, ami nincs, az nincs — vagy mégis van?

„A bibliographia arra való, hogy belőle az irodalomtörténetbe való anyagot, és éppen csak ezt az anyagot kiválogassuk. Igaz ugyan, hogy könyvészet nélkül is lehetséges irodalomtörténetet írni, sőt az irodalomtörténetek legnagyobb része bibliographiai alap nélkül készült, de ki biztosít minket arról, hogy szerzőik éppen az irodalomtörténetbe tartozó anyagot választották ki? Ki biztosít minket arról, hogy a bennük említett műveken kívül nem akadnak mások, melyek valamely kor irodalmára sokkal jellemzőbbek, s így az általuk vázolt kép nem hamis-e? Íme a könyvészet szükségessége. A könyvészet tartalmazza a feldolgozandó anyagot, s míg az anyag nincs teljesen együtt, addig az épületet nem lehet teljesen elkészíteni. (...) Ily előmunkálatképen készítette el velünk a kir. m. Természettudományi Társulat a természettudományi és matematikai irodalom könyvészetét.” [SZINNYEI, IFJ.SZINNYEI 1878. V.]

A 19. század első felének külföldi sajtójában, idegen nyelven (legnagyobb részét németül) megjelent magyar vonatkozású írásoknak és azok szerzőinek csak töredékét ismerjük. A köztudatba, ismereteinkbe főként azon írások tartalma épülhetett be, amelyekről bibliográfusaink tudomást szereztek, és munkáikba, főként a nagy 19. századi, nyomtatásban megjelent életrajz-gyűjteményekbe felvették, vagy később egyes kiragadott orgánumok feldolgozásának, illetve intézményes vagy egyéni, programszerű kutatásoknak köszönhetően regisztrálták őket. Mindezek azonban csak kis hányadát teszik ki a vizsgált korszakbeli külföldi (szak)sajtó hungarika-anyagának. Nem ismerjük például a 19. század első felében külföldön megjelent gazdasági folyóiratok magyar vonatkozású írásainak túlnyomó részét, valamint azon honfitársaink százait, akik pusztán lelkesedésből, sok esetben azonban nagyon alapos tudományos felkészültséggel tették közzé saját természettudományi, agrártudományi, ipari-technikai vagy éppen néprajzi tárgyú felfedezéseiket, megfigyeléseiket, topográfiai leírásaikat. Rajtuk kívül számunkra hasonlóan értékesek azok a külföldi szerzők is, akik nálunk járva hazánkról személyes tapasztalataikat írták meg, vagy éppenséggel a mi szerzőinkkel vitatkoztak.

Annak, hogy Magyarországon nem kellően ismerjük a külföldi folyóiratok hazai vonatkozású írásait, viszonylag egyszerű oka van: még ma is többségében arra kell támaszkodnunk, amit Szinnyei József hatalmas biobibliográfiai vállalkozásaiban: *Repertórium*ának megjelent köteteiben [SZINNYEI 1874; Uő. 1876; Uő. 1885; SZINNYEI, IFJ.SZINNYEI 1878.], majd a *Magyar írók élete és munkái* tizennégy kötetében [SZINNYEI 1891–1914.] közreadott. Ami Szinnyeinek a magyar kiadású könyvekből, szakirodalomból, más bibliográfiákból, könyvtári katalógusokból, illetve adatszolgáltatók révén a látóterébe került, azt belevette e műveibe, s így tett a hazánkban megjelent idegennyelvű kötetekkel, sajtótermékekkel és alkalmi kiadványokkal, aprónyomtatványokkal is.⁵

A fáradhatatlan szorgalma miatt a kortársak által „gőzhangyának” [KÓSSA 1883.] nevezett Szinnyei múlhatatlan érdeme, hogy a „magyar írók” körét minden szempontból demokratikus szemlélettel, harag és elfogultság nélkül, a lehető legtágabban értelmezve, nemzetiségre és írásnyelvre, témára és műfajra, társadalmi státuszra, vallásra, tudományterületekre, foglalkozásra, politikai nézetekre, iskolákra, nemre és jelentőségre való tekintet nélkül belevette műveibe, s ezzel a lehető legnagyobb hasznot tette a tudománytörténet szolgálatán túl azért is, hogy a magyar társadalom magát mindezeket egyesíteni tudó kultúrnemzetként definiálhassa önmagát.

Mint Szinnyei *Repertórium*ának előszavából kiderül, a Magyar Tudományos Akadémia III. Osztálya a természettudomány és a matematika fogalmát is a lehető legtágabban értelmezte: „oda módosítá a fenn érintett tervezetet, hogy a *Repertórium* második kötetének tartalmát a természettudományi és matematikai (nevezetesen a természetan, légtünentan, technika, vegytan, természetrajz, földtan, orvostudomány, gyógyszerészet, mezőgazdaság, vadászat, halászat, mértan, csillagászat, építészet, bányászat, kohászat, gépé-

5 Szinnyei munkásságának és a róla szóló fontosabb irodalomnak friss áttekintése: VASNÉ TÓTH 2020.

szet, hadtudomány stb. körébe tartozó) cikkek képezzék, még pedig nemcsak a folyóiratok-, évkönyvek-, naptárak- és iskolai értesítőkből, hanem az illető szaklapokból is kivonva.” [SZINNYEI 1876. V.]

A Repertórium ezen témáknak szentelt s a Magyar Természettudományi Társulat számára kibővített tartalmú kötetének előszavában Szily Kálmán írja: „A K. M. Természettudományi Társulat, a nagyérdemű irodalomtörténet-író Toldy Ferencz emlékére, az 1876. január 19-én tartott közgyűlésen a következő pályakérdést tűzte ki: »Előkészítendő a magyar természettudományi és matematikai irodalom történetének megírását, kívántatik ezen irodalom lehetőleg teljes könyvészete 1875 végeig, a magyar nyelven, Magyarországon bármely nyelven s magyarországi tudósoktól bárhol kiadott munkák s magyarországiaktól külföldi folyóiratokban közzétett értekezések alapján.«” [SZINNYEI, IFJ.SZINNYEI 1878. I.] Szinnyei is megerősíti, hogy „a külföldi közlönyökben magyar íróktól megjelent vagy hazánkat illető tudományos cikkek” is e repertórium részét képezik [SZINNYEI, IFJ.SZINNYEI 1878. VI.]. A természettudományoknak szentelt repertórium-kötet a bibliográfus összesítése szerint 28 átnézett külföldi folyóiratban megjelent 2834 cikk bibliográfiai adatait tartalmazza. [SZINNYEI 1891. IV–V.]

Szinnyei és fia fenti monumentális munkáihoz a külföldön megjelent, magyar vonatkozású önálló köteteket — de még a rölapokat, plakátokat, broszúrákat és egyéb efemer kiadványokat is — a legnagyobb igyekezettel kézbe vette, azonban úgy tűnik, ugyanezt szándéka és az őket megbízó Társulat igénye ellenére végül nem tette meg az ottani folyóiratokkal; azokkal sem, amelyekre egyes általa ismertetett szerzők kapcsán több helyütt hivatkozott is, s amelyekhez az Egyetemi Könyvtár (majd később a Nemzeti Múzeum Könyvtárának) vezetőjeként, avagy az MTA gyűjteményében, illetve az általa átnézett többi bibliotékában könnyen hozzáférhetett. Talán nyolc kötetesre tervezett folyóirat-repertóriuma utolsó öt, el nem készült kötetének összeállítása kapcsán kívánt sort keríteni ezek szisztematikus átnézésére, csak nem maradt erre lehetősége? — Nem tudjuk. Gulyás Pál *A bibliográfia kézikönyve* [GULYÁS 1984.] című munkájában utal arra, hogy ő még találkozott az Akadémián a nagy mű tervezett folytatásaként összegyűjtött katalógus-cédulákkal, azonban ez jelenleg nem található [GAZDA 2014. 23.]. Mindenesetre az élete végéig írt *Magyar írók élete és munkái* [SZINNYEI 1891–1914.] szerzői névsora és bibliográfiai tételei nem támasztják alá azt a feltételezést, hogy a külföldi sajtót is — akár csak a szűken vett természettudományi szempontból — szisztematikusan átnézte volna.⁶ Feltehető, hogy a Habsburg Monarchia határain kívül megjelent egyes folyóiratokról — például a címe alapján egyáltalán nem „gyanus” *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung*ról — Szinnyei nem is sejtette, hogy hemzsegnek a magyarországi vonatkozású írásoktól.

6 Ez még akkor is biztonsággal kijelenthető, ha Szinnyei a Magyar írók., előszavában így fogalmazott: „Miatán számolnom kellett a térrel és idővel, összes íróinkat, t.i. mindenkit, a ki valaha valamit kinyomatott, nem vehettem föl munkámba: igyekeztem, hogy csupán olyanokat hagyjak el, kik mint kezdők később említendőek vagy kik eddigelé még egészen jelentéktelenek; azonban a mult századból még az ilyeneket sem mellőztem.” [SZINNYEI 1891. VII.]

A Szinnyi után maradt fehér foltokat napjainkig csak minimális részben sikerült eltüntetni.⁷ Munkájának méltó folytatója, Gulyás Pál jelentősen kiegészítette az elődje által összegyűjtött bio- és bibliográfiai adatokat, de ebben az irányban, úgy tűnik, nem tett lépéseket.⁸ Nem vállalkoztak e hiányok pótlására a két világháború közötti további bibliográfia-⁹ de az MTA Történettudományi Intézete által 1950-ben kiadott, a kiadásig megszabott idő szűke miatt főként a fenti előzményekre alapozott *Magyar Történeti Bibliográfia 1825–1867* sem.¹⁰ Utóbbi szerkesztője, I. Tóth Zoltán így fogalmazott: „Csak a legnagyobb tisztelettel vehetjük tudomásul azt a hatalmas és sikeres bibliográfiai munkásságot, amellyel egy Szinnyi József, egy Gulyás Pál gazdagította tudományunkat. Eredményeik azonban nem közelítették meg azt a teljességet és gazdagságot, amelyet a kollektív munkamódszer, sok szakértő tervszerű, szervezett és intézményesített munkája érhet el.” [I. TÓTH 1950. 3–4.]

Ez valóban így van, és tegyük hozzá, amit I. Tóth is kifejtett az idézett sorait követően: a közelmúltig az MTA égisze alatt működött Történettudományi Intézet gyűjtőmunkájának köszönhetően valóban megteremtődtek a feltételei egy, a korábbiaknál jóval teljesebb, szélesebb körű és mélyebb bibliográfiai gyűjtésnek és feldolgozásnak.¹¹ Ami az intézet kezdeti gyűjtőmunkáját illeti, I. Tóth metodikai szempontból helyesen látta a — valójában Szinnyi által is képviselt — ma is teljességgel helyeseltető gyűjtési módszer lényegét: „Mindenekelőtt szakítani kellett a bibliographie raisonnée műfajával, nem lehetett megelégedni azzal, hogy értékelve adjuk a történeti irodalom legjavát. Sokkal helyesebbnek látszott a teljes anyaggyűjtésre törekedni. Igaz, hogy így természetesen sok selejtes anyag is összegyűlik, viszont nagymennyiségű egyébként veszendőbe menő értékes forrásanyagot tárunk fel és mentünk meg a kutatás, főként a nem lekicsinyelhető részletkutatás számára. (...) Szükségét láttuk annak, hogy bizonyos mértékben túllépjük a szokványos történeti bibliográfiák műfaját[,] és megközelítsük a repertórium jellegét.”¹²

7 A magyar bibliográfiai irodalom történetét és problematikáját foglalta össze KOSÁRY (szerk.) 2000. 25–36. „Hiszen mindmáig nem teljes a retrospektív sajtóbibliográfia”. [BÉNYEI 2015.]

8 Gulyás Pál [GULYÁS 1939–2003.] kiegészítette ugyan Szinnyi életrajzeit és bibliográfiai tételeit, de a külföldi sajtógyűjtést nem (és a hiányosan feldolgozott hazai szaksajtót is alig) pótolta.

9 A Berlinben szerkesztett *Bibliographia Hungariae* [BIBLIOGRAPHIA 1926.] az 1861–1921 közötti időszakból éppen a külföldi megjelenésű, magyar vonatkozású írásokat vette számba, de vizsgált korszakunkkal ez sem foglalkozott, s teljességre ez sem törekedett. A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvésze (Bibliographia Litterarum Hungariae Oeconomiarum Ruralium) első kötete [DÓCZY, WELLMANN, BAKÁCS 1934.] a vizsgált korszak előzményeit és elejét érinti: s leginkább a második [DÓCZY, BAKÁCS, GERENDÁS 1938.] fedi le, majd a harmadik [S. SZABÓ 1956.] folytatja — ezek azonban szintén nem a teljesség igényével készültek.

10 A bibliográfia kiadását az 1848–49-es forradalom és szabadságharc centenáriumának apropója adta, az sietteté, mutató sem készült hozzá.

11 Mindenképp megemlítendő itt Kosáry Domokos, aki a történeti bibliográfiai adatgyűjtés egyik motorja volt munkásságának több szakaszában is [KOSÁRY 2000–2015.].

12 Uo. Kiemelések az eredetiből átemelve. A Magyar Tudományos Akadémia már az ötvenes években tervbe vette egy 1705-től 1919-ig terjedő sajtóbibliográfia kiadását. Az öt kötetre tervezett *Ephemerides Hungaricae* c. sorozat azonban az anyaggyűjtés szakaszában elakadt [BUSA 1986. I./1. XI.]. A magyar sajtótör-

A *Magyar Történeti Bibliográfia 1825–1867* „Rövidítési jegyzék”-ében [I. TÓTH 1950. 7–18.] felsorolt sajtóorgánumok száma és spektruma valóban impozáns, s immár külföldön kiadott német nyelvű folyóiratokat is találunk benne — például a Brünnpben szerkesztett és Prágában kiadott *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* és *Hesperus*, valamint egy sor bécsi folyóiratot. Ezek esetében azonban valójában nemcsak hogy repertóriumról, de még szelektív bibliográfiai áttekintésről sem beszélhetünk, még azon magyarországi vonatkozású, részben magyar szerzők által írt cikkek tekintetében sem, amelyekről Rummy Károly György és Thaisz András 1827-ig a *Tudományos Gyűjtemény*ben rendszeresen tudósított.¹³

Ami pedig a korszak hazai kiadású tudományos folyóirataiban közölt írások bibliográfiai feldolgozását illeti, egy részük a bibliográfiák révén közismertté vált, és akadálytalanul beépülhetett a tudományos köztudatba. Sokatmondó azonban az a tény, hogy a korszak legjelentősebb hazai tudományos folyóirata, az 1817-től 1841-ig megjelent *Tudományos Gyűjtemény* alapos név- és tárgymutatóval ellátott — a Szinnyei és I. Tóth által hivatkozott bibliográfiai tételeket számszerűleg és keresetőség szempontjából is sokszorosan felülmúló — repertórium csak 1998-ban, Győrben, helyi kezdeményezésre készült és jelent meg, s máig a kevés kivétel közé számít [TUD. GYŰJT. 1998.]. A külföldi folyóiratokból és napilapokból pedig — bár ma is szép számban fellelhetők közkönyvtárainkban — a magyar vonatkozású írások, említések bibliográfiai gyűjteménye, repertórium egyáltalán nem áll rendelkezésre. Így tehát a Szily Kálmán által jogosan elvárt és Szinnyei által beígért „visszamenőleges” külföldi sajtógyűjtés elmaradt, s ezt azóta sem sikerült pótolni. Emiatt a vizsgált korszakban honfitársaink által külföldön felhalmozott publikációk tartalma, sőt léte a mai tudósnemzedékek műveltségének nem, illetve csak kis hányadában képezi részét.

téneti adatgyűjtéseket, bibliográfiákat, különös tekintettel Szinnyei munkásságára legutóbb Gazda István [GAZDA 2014.] tekintette át. A külföldi periodikák magyar vonatkozású repertóriumának kérdésével azonban nem foglalkoztak. A bibliográfiák újabb bibliográfiai is felismerték Szinnyei hiányosságait [KOSÁRY (szerk.) 2000. 32–37, 128–132.], de csak részben pótolták azokat – bár e feladat volumene egyébként is jóval túlmutatott volna a megjelent, alapvető forráskiadvány dimenzióin.

13 Például Rummy Károly György: Feljegyzése azon Értekezéseknek és Tudósításoknak, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Hazánkat illetik és André Urnak *Oeconomische Neuigkeiten und Verhandlungen* című Prágai Gazdaságbéli Ujságában 1818 esztendőben találkoznak [TUD. GYŰJT. 1820. V. 107–111.]. Hasonló magyar repertóriumokkal Rummy 1818 és 1822 között összesen 18 alkalommal, Thaisz András 1819 és 1827 között 9 alkalommal jelentkezett a *Tudományos Gyűjtemény*ben, és összesen több száz magyar szerzőtől vagy Magyarországot érintő témában külföldön megjelent cikkről számoltak így be, esetenként hosszabb részleteket is közölve (németül). Az ismertetett lapok megjelenési helyei: Halle, Brünn, Prága, Lipcse, Bécs, Párizs, Jena, München. A legtöbb alkalommal a Brünnpben szerkesztett és Prágában nyomott *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* és a *Hesperus* magyar vonatkozású írásait listázták.

Magyarországi értelmiségiek a külföldi tudáshálózatokban a 19. század első felében

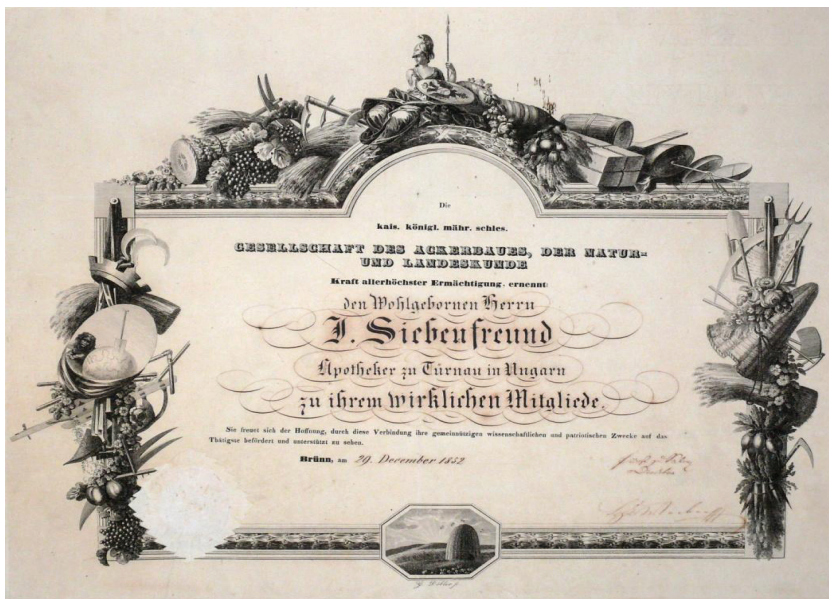
Részint a hazai szaksajtó hiánya vagy korlátozott volta, részint a külföldi tudásközpontokhoz való kötődés igénye és különösen a németül mint akkori közös kommunikációs nyelven való olvasás és/vagy publikálás lehetősége az osztrák, német, cseh-morva vagy sziléziai szaksajtóban literátus honfitársaink számára kiváló — a 19. század első évtizedeiben szinte kizárólagos, és később is természetes — lehetőséget biztosított. Számos külföldi szakfolyóirat valamilyen tudományos vagy szakmai társulat kiadványaként jelent meg, s ezek előfizetése a tagsággal járt együtt. Ilyen egyesületeknek számtalan magyarországi tagja volt, s közülük sokan egyszerre több társulathoz is kötődtek.

Egy tipikus — bár kései — példa erre a gyümölcsnemesítés terén jeleskedő nagyszombati patikus, Johann Nepomuk Siebenfreund (Siebenfreund János, 1808–1866), aki Szinnyi élettrajza, valamint fennmaradt okleveleinek tanúsága szerint legkevesebb nyolctíz kertészeti és mezőgazdasági egyesületnek volt (részben tiszteletbeli, illetve választmányi) tagja a Monarchia területén belül és kívül – még Amerikában is (*l. kép*).¹⁴ Az ő nevéhez fűződik Párizsban az első német patika megnyitása, de 1858-ban a Magyar Kertészeti Társulat megalapítása is Lukács Sándorral, báró Prónay Gábor (a bécsi egyület alapító Prónay Zsigmond unokaöccse, az első magyar kerttörténeti összefoglalás szerzője) elnöklésével, báró Eötvös József alelnökségével.

Honfitársaink számára a külföldi megjelenés nyilván presztízst adott, és a nemzetközi megmértetés, elismerés, nyílt diskurzus lehetőségét is biztosította — voltaképpen nélkülözhetetlen volt a hazai értelmiségi lét lehetőségének megteremtődéséhez és megszilárdulásához.¹⁵ Saját hírnevük megalapozásán túl jelentősen hozzájárultak hazánk pozitív megítéléséhez is. A külföldi publikálás nem gátolta a hazai szaksajtó kialakulását, hanem inkább helyettesítette azt, amíg szükséges volt, sőt, a külföldi orgánumok kipróbált mintát nyújtottak a lassan kialakuló és megszilárduló hazai szaksajtó számára, a szaklapokat megjelentető egyesületek pedig — ahogy a fenti példa is mutatja — a hazai társulatok létrehozásához.

14 Tagsági és elismerő díszes oklevelei nagyjából a gyűjteményemben találhatók. Életrajzai: *A Nép Kertésze*, (1866) 18. szám; *Pomologische Monatshefte*, (1875) pp. 257–259; SZINNYEI 1891–1914. XII. (1908) 971–972. hasáb. Szinnyi, bár megjegyzi, hogy „a hazai s külföldi gazdasági és kertészeti hírlapoknak [sic!] munkatársa volt”, repertóriumában csak magyar cikkeit sorolja fel (SZINNYEI 1878. 1341–1342. hasáb). Szilvafajtát is neveztek el róla, ezt említi: VFB, (1853) p. 387. A szászországi eredetű Siebenfreund/Siebenfreund család történetéről: https://hu.wikipedia.org/wiki/Siebenfreund_család (Utolsó letöltés: 2023. 06.19.).

15 Napjainkban, a fetiszizált tudománymetria korszakában sincs ez másként, pedig ma hazai kiadású (részben idegen nyelvű) szakfolyóiratok százai állnak az értelmiség rendelkezésére tudományos eredményeik közreadására. Nyelvi elszigeteltségünk és kissé még mindig szegregált pozíciónk miatt a nemzetközi tudományos megmértetés lehetőségét és a valódi szakmai presztízst ma is főként a külföldi publikációk jelentik tudósaink számára.

1. kép. A brünni mezőgazdasági egyesület tagsági oklevele Johann Siebenfreund nagyszombati gyógyszerész részére, 1851. Alföldy Gábor gyűjteményéből

A tudományos tézisek egzakt megfogalmazásához szükséges és arra alkalmas magyar nyelvi szakzsargon a 19. század első évtizedeiben még éppen csak kezdett létrejönni és elterjedni (az MTA alapítását is — ne feledjük — éppen ennek kiművelésére kezdeményezte Széchenyi). Közismert tény, közhely, hogy szellemi kiválóságaink egy része a korszakban — így maga Széchenyi is — latinul, illetve németül tudta komfortosabban kifejezni magát. Igaz volt ez a soknemzetiségű Magyarország értelmiségének nagy részére társadalmi státuszától és anyanyelvétől (részben) függetlenül, hiszen még a magyar nyelvű, magyar identitású környezetben felnőtt és ott iskolázott ifjak is jórészt latin és/vagy német nyelven sajátították el tudományos ismereteiket, és azon tanultak fogalmazni is. Német vagy osztrák szemszögből nézve a közigazgatásilag több részre tagolt Magyar királyság (Magyarország, Erdély, Horvátország, Szlavónia, a Bánát és a Határőrvidék), vagyis a Kárpát-medence egésze a Habsburg Birodalom részeként, az uralkodóház törekvéseitől függetlenül is a német *Kulturraum* részének számított a 19. század elején.¹⁶ A magyar nyelvű sajtó első orgánumaiban való megjelenés új, az ébredő magyar nemzettudat által támogatott alternatívát

16 A német mint beszélt kommunikációs nyelv hazánkban a 18. század vége felé még nem volt ilyen általánosan elterjedt [KHAVANOVA 2016.], ez az arány azonban a 19. század elejére megváltozott, s részben az elnémetesedő közigazgatás is hozzájárult a nemzeti mozgalom szárba szökkenéséhez, a magyar hivatalos nyelvként való deklarálásához. A német nemzetiségű, illetve német nevelésű, iskolázottságú értelmiség a külföldi publikációk terén kétségtelenül előnyösebb helyzetben volt azokkal szemben, akik — akár származási, akár politikai meggyőződésből — nem beszélték, nem használták a német nyelvet.

és szűkebb olvasóközönséget jelentett csupán, bár egyre többen érezték ezt fontosnak, s egyre többen éltek ennek lehetőségével (is). Természetes volt ugyanakkor, hogy például a cseh-morva és sziléziai patrióták által működtetett egyesületek organumaiként szerkesztett folyóiratok német nyelven jelentek meg, s hazánkiai is lelkesen publikáltak bennük, akár csak osztrák, német lapokban. A 19. század legelső évtizedeiben mindez természetes, legalábbis elkerülhetetlen volt, és jelentősen elősegítette például a cseh és magyar kulturális és tudományos kapcsolatok élénkülését és elmélyülését [DEÁK 2001.] és a Kárpát-medence értelmiségének közép-európai szintű érvényesülését.

A Magyar Tudós Társaság létrehozásának 1791. évi országgyűlésen való sikertelen kezdeményezése és a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása közötti időszak a magyar tudományosság jellegzetes átmeneti, alapozó korszakának tekinthető. Ekként azonban rendkívül fontos, hiszen a felvilágosodás eszméire alapozott gyakorlati (tudományos, mezőgazdasági és ipari, valamint művészeti) fejlődés nem állt meg a gyanakvó és elnyomó politikai környezet, valamint az összehangolt munkához szükséges körülmények hiánya és a finanszírozási problémák miatt rendre megszakadó szakfolyóirat-kezdeményezések ellenére sem. Bár a francia forradalom és a jakobinus mozgalom hatására — különösen a Martinovics-pert követően — a bécsi udvar hosszú időre gátolta a hazai tudományos élet tudáshálózatainak intézményesítését, illetve gyanakvással figyelte az örökös tartományokon kívül folyó tudományos közéletet és kezdeményezéseket, ez nem jelentette azt, hogy arra érdemes honfiaink ne találtak volna utat érdeklődésüknek megfelelő körökhöz, illetve ne tudták volna tudásukat, megfigyeléseiket kibontakoztatni, megosztani.

Az egyik legismertebb hazai tudáshálózatot a bécsi udvar által politikailag diszkriminált gróf Festetics György 1797-ben, az első lehetséges politikai pillanatban hozta létre a Georgikon keszthelyi birtokán, amelyet 1801-ben József nádor jelképes szántással avatott fel, s ezzel mintegy szentesítette annak működését. Az évtizedeken át messzeható sikerrel működtetett, Európa kiemelkedő mezőgazdasági tudásközpontjaival rendszeres kapcsolatot ápoló oktatási intézmény körül jelentős és többszintű tudáshálózat épült ki a gróf és könyvtára, a könyveket kölcsönző, a mintagazdaságot irányító professzorok és a később ország-szerte karriert befutó tehetséges hallgatók körén túl saját publikációikon és a végzett diákok elméleti-gyakorlati munkássága révén [KURUCZ 2013. 224–252]. A keszthelyi Georgikon munkáiról írt külföldi szaksajtóbeli reprezentatív és rendszeres híradásai és részletes ismeretesei révén például az intézmény professzora, Rummy Károly György — aki nem kevesebb, mint huszonöt külföldi tudományos egyesületnek és akadémiának volt tagja [MAÉ III. 103.]. — jelentősen hozzájárult a legelső agrárfelsőoktatási intézmény nemzetközi elismertségéhez, hírnevéhez [KURUCZ 2013. 238–243.].

A „*Gelehrte Gesellschaft*” kapcsolatait például Rummy különböző hazai és külföldi folyóiratokban közzétett bio-bibliográfiái tükrözik, amelyeket *Gelehrtes Ungarn*, *Gelehrten Lexikon*, illetve *Ungarische Schriftsteller* címmel gyűjteményes formában is meg kívánt

jelentetni.¹⁷ Festetics György a Georgikon alapításával a kontinensen elsőként tűzte célul az agrárértelmiség szisztematikus kiképzését, vagyis e széles szakterület képzett művelőinek tudatos beemelését „az írástudók köztársaságába”. A különféle társulati és magánkezdemenyezések azonban a korszakban nem rendelkeztek elegendő anyagi erővel ahhoz, hogy szaklapokat tartsanak életben évtizedeken keresztül. Bár Festetics számos kulturális kezdeményezést és kiadványt támogatott nagyvonalúan, a Georgikonnak sem jelent meg saját folyóirata vagy évkönyve. Rummy több külföldi orgánumban megjelent beszámolóinak lényegében — részben — ezt a reprezentációs és tudásmegosztó célt pótolták. A további tudományos ismeretszerzés és -megosztás lehetőségét nagyjából külföldön kellett keresnie annak, akit ilyen ambíciók fűtöttek. Honfitársaink előfizették a külföldi szaklapokat, amelyek közül a német nyelvűek voltak a legnépszerűbbek. Hazai szakembereink külföldi szakkörök, tudáshálózatok tagjaiként munkálkodhattak, s írásaik azok folyóirataiban megjelenhettek.

Ami a hazai szaksajtót illeti, Pethe Ferenc már 1796-ban, Bécsben megjelent *Magyar Ujság*jával elindította a mezőgazdasági folyóirataink sorát,¹⁸ s nem sokkal később a keszthelyi intézet első vezetője lett. 1814 és 1818 között Bécsben és Pesten újabb lappal jelentkezett, ez volt a *Nemzeti Gazda*. Később a Georgikon tanára és vezetője lett Angyalffy Mátyás András is, aki szintén több lap kiadásával kísérletezett (*Mezei Gazdák Barátja*, *Mezei Gazda*). Egy sor további mezőgazdasági folyóirat létezett még a 19. század első felében Magyarországon (magyar és német nyelven): számuk 1850-ig összesen elérte a 30-at. Ezek azonban rövid életűek voltak, kertészeti szaklapok pedig akkor még egyáltalán nem léteztek hazánkban.¹⁹

A reformkorban az egyetlen biztos anyagi alapon nyugvó, egyesületi háttérrel is rendelkező és hosszabb életű mezőgazdasági szaklap a 40-es évek folyamán a Magyar Gazdasági Egyesület (később OMGE) felügyelete alatt Pesten megjelent *Magyar Gazda* volt, amely a hazai szaksajtó hiányát részben, bár mintaszerűen próbálta pótolni. A József, majd István nádor védnöksége alatt állt Magyar Gazdasági Egyesület sok szempontból a brünni *Ackerbaugesellschaft*ot tekintette mintájának, tagjai közül sokan oda is kötődtek.

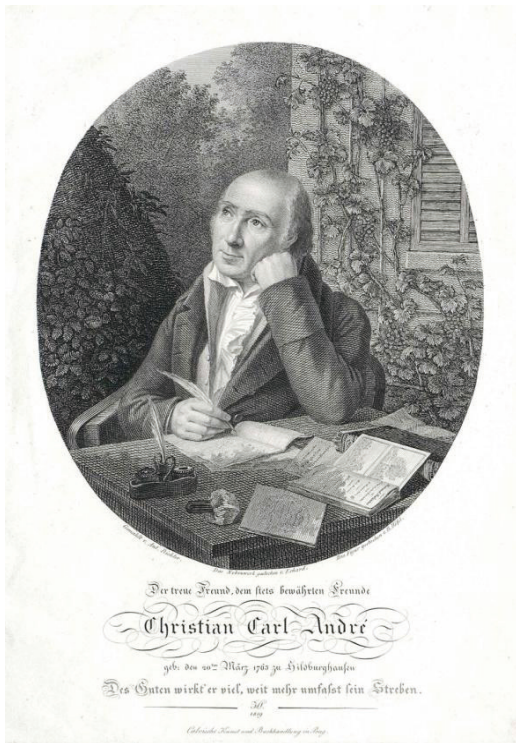
17 Rummy kéziratok bio-bibliográfiáit sajátos módon a brünni Franzesmuseum levéltára őrizte meg. Georg Karl Rummy: *Gelehrtes Ungarn*. Moravsky Zemský Archiv Brno, G11 no. 762/1–5; Uő.: *Gelehrten Lexikon*. [Kézirat.] Uo. no. 777; Uő.: *Alphabet der ungarischen Schriftsteller die im XIX. Jahrhundert leben oder gestorben sind*. Uo. no. 783. E fontos kéziratok egy részét már Deák Eszter is említette [DEÁK 2001. 41.).

18 Híradásokból, korabeli sajtóemlétekből tudunk korábbi folyóirat-kezdemenyezésekről is e témában, de azok nem valósultak meg, vagy példányaik nem maradtak fenn. TURÁNYI 1958. 3.

19 TURÁNYI 1958. 3–4; KÓKAY 1979. A Magyarországon kiadott mezőgazdasági és más folyóiratok (pl. *Zeitschrift von und für Ungern*, *Hazai és Külföldi Tudósítások*, *Tudományos Gyűjtemény*, *Hasznos Mulatságok*, *Honművész stb.*) is közöltek néhány — köztük nem egy jelentős — kertészeti, kertművészeti tárgyú cikket. Kifejezetten kertészeti tematikájú folyóirat hazánkban csak 1857-től jelent meg (1858-tól az akkor megalakult Magyar Kertészeti Társulat kiadásában), de az igazi áttörést e szakterületen csak jóval később, az 1885-ben alapított, budapesti központú Országos Magyar Kertészeti Egyesület és annak folyóirata, a *Kertészeti Lapok* hozta meg. A magyarországi kertészeti folyóiratokról ld. azok kertművészeti témájú írásainak szakrepertóriumát: ALFÖLDY, ZOLNAY 1997.

Egyesületek és folyóirataik mint a tudásátadás és a tudományos diskurzus médiumai Közép-Európában a 19. század első felében — Brünn és Frauendorf példáján

A céhes kötelékektől független és a társadalmi rangon alapuló hierarchiától mentes, nyitott szaktársulatok, szakmai egyesületek többségét Európa-szerte a felvilágosodás hívta életre, de a napóleoni háborúk okozta, a kontinens egészét érintő nehézségek és lehetőségek is elősegítették a gazdaságfejlesztési kérdések megvitatását, a kutatások összehangolását s az információk naprakész, hatékony átadását. Az esetek többségében bárki e társulatok tagja lehetett a megfelelő tagdíj befizetése ellenében, legfeljebb ajánlókra volt szükség. A kezdeményezők, szervezők és tagok aktivitása, nyitottsága révén e társulatok hamarosan olyan tudásközpontokká váltak, amelyekben a helyi, adott országbeli haladó szellemű értelmiséghez rendkívül gyorsan tudtak csatlakozni az adott szakterületen tevékenykedő vagy az iránt érdeklődő külföldi, de németül író–beszélő értelmiségiek is. Az egyesületi rendezvények, gyűlések mellett és azoknál jóval lényegesebben az egyesületi kiadványok: értesítők, évkönyvek és főként a folyóiratok voltak azok a médiumok, amelyek teret adtak egy-egy téma nyílt megvitatásához, új felfedezések, újítások, kísérletek bemutatásához.

2. kép. Christian Carl André
Erhard metszete Anton Richter festménye után, 1819
Forrás: Wikipedia

3. kép. Johann Evangelist Fürst
Metszet, 19. század eleje.
Forrás: Wikipedia

Ehelyütt két német nyelven működő egyesületet és azok sajtóorgánumait vizsgálom röviden. Mindkettő élén egy-egy kimagasló, valódi tudáshálózatok kialakítására és aktív működtetésére alkatilag kiválóan alkalmas személyiség állt: a brünni társaság szellemi vezetője Christian Carl André (1763–1831, 2. kép),²⁰ a bajorországi frauendorfi kertészeti egyesületé Johann Evangelist Fürst (1784–1846, 3. kép) volt.²¹ Mindketten tapasztalt és elhivatott pedagógusok, a felvilágosodás, Rousseau eszméinek következetes képviselői voltak, de Kant szkepticizmusa nélkül: mindkettejük enciklopédikus szellemű kezdeményezéseiből az átadható és befogadható, hasznosítható ismeretek határtalanságába vetett hit olvasható ki, a *Totalwissenschaft* ethosának megfelelő holisztikus megközelítéssel. Lapjaikból és saját írásaikból a korszakra jellemzően erőteljes filantróp attitűd árad, amellyel a társadalom jobblétét a közhasznú ismeretátadás és a tudományos eszmecsere révén kívánták elérni.

Rendkívül hatékony, nehézségeket áthidaló kitartással véghezvitt munkásságukat meglehetősen különböző családi háttérrel és életpályát befutva fejtették ki, miközben mindkettejük munkáját különböző akadályok nehezítették. Kettejük közül a bajor parasztcsaládba született és eredetileg katolikus pap-tanárnak készült Fürst a naivabb és teljesen praktikus szemléletű szervező, a zsidó származású protestáns André a rendszerezőbb, a kutatások iránt elkötelezett tudós karakterét képviselte, aki kísérleti iskolák szervezése után, aktív pedagógusként tért át egyre inkább a tudományszervezés területére. Mindketten a saját lehetőségeik és korlátaik, műveltségük és ambícióik mentén hozták létre saját, kiemelkedően jelentős, országhatárokon átívelő tudáshálózatukat, amelyeknek központjában „ismeret- és kapcsolatszövő pókként” annak szálait hatékonyan mozgatták, amelyek közül számos erős szál vezetett Magyarországra.

Fürst a néhány házból álló szülőfalucskájában, Frauendorfbán, egy személyben hozta létre, és családjával működtette a maga egyesületét [GRÖSCHEL 2012. 18.]. André Brünnben egy régebben etablirozott, tehetős morvaországi értelmiségi körbe kerülve, annak szellemi vezetőjévé, motorjává válva fejtette ki hálózatépítő működését.

Mindkettejük munkáját erőteljesen befolyásolta politikai és gazdasági helyzetük: míg Fürstnek megadatott a korlátlanul szabad publikáció, és saját nyomdájában nyomott lapjai megjelenésének „csak” anyagi ereje szabott (és valóban szabott) határt, addig André lapjainak és tehetős mecénásokkal rendelkező egyesületének munkáját a császári cenzúra és az uralkodó gyanakvó figyelme nehezítette. Mindketten több, társadalmi és tudományos jellegű lapot is megjelentettek, s mindennapi intenzív munkájuk mellett szerkesztették lapjaikat: Fürst saját gyümölcs-fajtagyűjteményt és faiskolát működtetett, André pedig előbb tanításból élt, majd Salm gróf jószágkormányzója lett, s a mezőgazdasági újítások és az öröklődéstani kutatások aktív előmozdítója lett elméleti és gyakorlati téren is.

20 Andréről: KROUPA 2006; DEÁK 2001; NOVOTNÝ 2002; POCZAI 2019; REISZ 2020.

21 Fürst életéről és működéséről: MAIER 2005; GRÖSCHEL 2012.

André 1821-ben, bő két évtizedes működés után elhagyni kényszerült Morvaországot és a Habsburg Monarchiát, de lapjának császári parancsra való megjelentetését a később hazánkban letelepedett fia, Emil folytatta. Az egyesület (a már említett Ackerbaugesellschaft) is tovább működött, vezetője később többek közt Gregor Mendel lett. Fürst időközben anyagi okokból egyesített folyóirata szintén túlélte az 1845-ben elhunyt alapítót: fia még évtizedekig folytatta kiadását.

A birkáktól a posztóiparon át a genetikáig: a brünni Morva-Sziléziai Mezőgazdasági Társulat

Brünnben már régebb óta sokoldalú tudományos munka folyt; az ottani tudós társaságot Jan (Johann) Nepomuk Mittrovský (1757–1799), szabadkőműves kantiánus gróf, vulkán- és ásványkutató tudós alapította 1780-ban, *Mährische Gesellschaft der Natur- und Vaterlandskunde* (Morva Természet- és Honismereti Társulat) néven, és ő volt annak első elnöke is. E jól szervezetten működő elit társulat nevében és karakterében is emlékeztetett az erdélyi születésű Ignaz Born által alapított prágai Cseh Természettudományi és Honismereti Társulatra.

A tübingiai születésű Christian Carl André a jenai egyetemen tanult, majd Eisenachban, aztán sógora, Christian Gotthilf Salzmann (1744–1811) híres gothai schnepfenthal-i evangélikus iskolájában tanított, és maga is alapított kísérleti iskolákat. Egy 27-kötetes természettudományi enciklopédiát is közreadott. Gazdasági téren is kitűnően képzett volt, és geológusként is jelentős hírnévre tett szert. Brünnbe való meghívásával kapcsolatban eltérő adatokat találunk; egyesek szerint a geológiáért lelkesedő Ján (Johann) Nepomuk Mittrovsky gróf hívta meg [PRAŽÁK, DEÁK, ERDÉLYI 2003. 222.], más források szerint a brünni felvilágosult protestáns iskola szervezője, Victor Heinrich Riecke hívta a morva fővárosba októnak [POCZAI 2019. 46–47.]. Annyi bizonyos, hogy André Brünnben Riecke intézetében kapott — személyére szabott — állást, 1798-ban ugyanakkor a brünni társaság is azonnal befogadta a közismert tudóst, aki hamarosan az egész morvaországi értelmiség egyik legprominensebb alakjává, az ottani gazdasági és tudományos élet legfőbb szervezőjévé vált. André Rieckével és Hugo Franz von Salm-Reifferscheidt gróffal (1776–1836)²² közösen hamarosan újabb társulatot (*Humanitätsgesellschaft*) szervezett, jellemzően egykori illuminátus szabadkőműves, tehetős és a köz érdekében tenni kész, az új gondolatok és tudományos eredmények iránt nyitott filantróp mecénásokkal [KROUPA 1986; DEÁK 2001; POCZAI 2019.]. A Társulat tagsága zömében földbirtokosokból és tehetős polgárokból állt, de csatlakoztak hozzá egyetemi professzorok és más értelmiségiek is.

22 Salm személyéről és a brünni társulatról: KROUPA 1986; SEDLÁŘOVÁ 2016; POCZAI et al.. 2021., magyarul: POCZAI 2019. 48–51.

A két brünni társulat később egyesült, és részben politikai okokból átalakult, 1811-től hosszú ideig *Mährisch-schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues* (vagyis Morva-sziléziai Mezőgazdaság-Fejlesztő Társaság) néven működött. A brünni értelmiségi kör komplex módon fejtette ki ismeretszerző és tudásmegosztó stratégiáját: az egyesület saját ülésein, közgyűlésein túl együttműködtek az értelmiség kinevelését szolgáló iskolaszervezés területén, amellet 1816-ban múzeumot alapítottak, vásárokat, kiállításokat szerveztek, és különböző jellegű és célú folyóiratokat adtak ki.

André az általa szerkesztett lapokkal célul tűzte ki a gazdasági élet modernizálását [KROUPA 1986. 144, 184–185, 196–203.], de rendkívül nyitott volt minden olyan téma iránt, amely kötődött lapjának tágan értelmezett tematikájához. Így a gazdaság ügyei mellett az egyesület eredeti profiljának („*Natur- und Vaterlandskunde*”) megfelelően a Habsburg Birodalom, így hazánk mezőgazdasága, társadalmi viszonyai és topográfiai leírásai is helyet kaptak lapjaiban.

Először a *Patriotisches Tageblatt* (Hazafias Napilap) című napilap (1800–1805), azután a morvaországi liberalizmus lejelentősebb kiadványa, a *Hesperus* (1809–1832), majd az *Ökonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* (Gazdasági Újdonságok és Közlemények, 1811–1850),²³ végül a *Mitteilungen der k. k. mährisch-schlesischer Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues* (A Cs. Kir. Morva-sziléziai Mezőgazdasági Egyesület Közleményei, 1821–1902) Európa egyik legfontosabb gazdasági és tudományos folyóirata jelent meg André (majd fia, Emil, később mások, köztük Gregor Mendel) szerkesztésében.

Az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, bár címe néhány ismertté vált írásnak köszönhetően nem ismeretlen a hazai történetbúvárok körében, jórészt még feltárandó kincsesbányát jelent a magyar történettudomány számára. A cseh történettudomány sokkal jobban ismeri, főként a cseh olvasók számára a fontosabb írásokat tematikusan szerkesztett bibliográfiák keretében már fél évszázada kereshetővé tették [HAELKOVÁ 1973; BEDNAŘIK, HAVELKOVÁ 1974; BEDNAŘIK, HAVELKOVÁ 1981.].

André célja Fürstével szemben nem egy egyközpontú (monocentrális) hálózat létrehozása volt, hanem szorgalmazta önálló, de hasonló szellemiségű és egymással együttműködő, önálló folyóiratokat megjelentető egyesületek alapítását is [POCZAI 2019. 68–69.]. 1812-től az egyesület vezetője Hugo von Salm gróf lett, aki André birtokainak gazdasági tanácsosává is kinevezte. A Mezőgazdasági Társulat keretében megalapították a *Schafzüchtereiverein* (Juhtenyésztési Egyesületet), amely kiemelten a birkatenyésztés elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott. A brünni társulat a 19. század első évtizedeiben a patriotizmus, az önálló nemzetté szerveződés és a Habsburg-uralomtól való függetlenedés igénye révén kimondatlanul is stratégiai partnert látott és keresett a hasonló célokért küzdő magyar hazafiakban [DEÁK 2001. 35 skk.]. André személy szerint kifejezetten érdeklődött hazánk természeti adottságai, népei és gazdasága iránt, valamint az örökléstan kérdései is izgatták.

23 Teljes címe: *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen. Zeitschrift für alle Zweige der Land- und Hauswirtschaft, des Forst- und Jagdwesens im Oesterreichischen Kaiserthum* (Gazdasági Újdonságok és Közlemények: a mező- és házigazdaság, az erdőszet és a vadászat valamennyi ágának folyóirata az Osztrák Birodalomban).

Mindkét téma nagymértékben kihatott a Társulat összetételére és lapjainak tematikájára. Nem véletlen, hogy fiai később hazánkban telepedtek le és állattenyésztéssel foglalkoztak [REISZ 2020; ANDRÉ 1845.].

Az *Oekonomische Neuigkeiten* hasábjain a legelső számoktól kezdve rendszeresen találkozunk magyarországi vonatkozású adatokkal, leírásokkal, ráadásul időnként meglepő módon más témának szentelt cikkekben is. Már a legelső évfolyam első néhány számát átnézve is feltűnik ez. A poroszországi mezőgazdaság helyzetét taglaló írásból (*Ueber der Zustand der Landwirthschaft in den Preußischen Staaten und ihre Reformen*) tudjuk meg, hogy a morvaországi „Patschlowitz környékéről például sok férfi megy tavasszal Magyarországra kőművesnek és ácsnak dolgozni, és mint ilyeneket, nagyon szívesen látják őket. Tél felé visszatérnek, és szövőként vagy cipészként tartják el magukat” [ONV, 1 (1811) p. 68.]. Néhány számmal odébb a magyarországi fekete- és barnaköszénről olvashatunk [ONV, 1 (1811) pp. 87–88)], majd a rákövetkező számban máris egy hazai kertészettörténeti adatba botlunk: az 1795-ben alapított jolsvai gyümölcsészeti egyesületről (*Pomologische Gesellschaft zu Eltsch* [azaz Jolsva] *in Ungarn*) szóló rövid híradásból kiderül, hogy jelentős élő gyümölcs-fajtagyűjteménnyel rendelkezett, s az elnöke Samuel Ladislaus Glos volt ([ONV, 1 (1811) p. 95.]). Néhány számmal később az „Anonymus”-ként rejtőzködő szerző Magyarország szőlőiről és borairól szóló cikkét olvashatjuk, aki ráadásul a régi magyar fajtákat is felsorolja [ONV, 1 (1811) pp. 129–133.].

André hazánk iránti érdeklődésének köszönhetően számos magyarországi tagja volt a brünni Mezőgazdasági Társulatnak. Közülük eddig egyedül Széchényi Ferenc (1754–1820) csehországi kapcsolatait sikerült levelezése alapján feltárni [PRAŽÁK, DEÁK, ERDELYI 2003.]. Hasonlóképp kötődött André köréhez Széchényi sógora, a keszthelyi Festetics György gróf is, akinek a brünni társasággal való személyes kapcsolata még feltárássra vár,²⁴ de tudjuk, hogy André mintaként tekintett a Georgikonra és annak alapítójára, s a keszthelyi intézet professzorai: Pethe Ferenc és Rummy Károly György szoros kapcsolatban álltak a brünni Mezőgazdasági Társulattal. Rummy — aki Szinnyei szerint nem kevesebb, mint huszonöt külföldi egyesületnek és tudományos társaságnak volt tagja — a *Hesperusban* és az *Oekonomische Neuigkeitenben* közzétett georgikoni beszámolóit azok közé tartoznak, amelyeket Szinnyei nem vett lajstromba, de a *Magyar Történeti Bibliográfiában* egy részük már helyet kapott.

24 Kurucz György már feldolgozta a gróf nem kevésbé fontos göttingeni és jénai kapcsolatait [KURUCZ 2013. 238–242.].

4. kép. Festetics Imre
Olaj, vászon. Savaria Múzeum, Szombathely
(Forrás: Wikipedia)

5. kép. Bartosságh József
Olaj, vászon. Mezőgazdasági Múzeum,
Budapest, ltsz. KM 67.1

A brünni „Juhos társaság” összejöveteleinek egyik vezéregyénisége azonban nem a keszthelyi gróf, hanem öccse, Imre (1764–1847) a kőszegpatyi földbirtokos volt (4. kép). Bátyjával együtt már 1793-tól szoros kapcsolatba került a brünni társulattal és annak morvaországi szabadkőműves arisztokratákból álló magjával [PRAŽÁK, DEÁK, ERDÉLYI 2003.]. André 1814-ben tett felhívásának megfelelően 1815-ben létrehozta a Vasi Juhtenyésztő Társaságot, amely 1820-ig működött [POCZAI 2019. 69.].²⁵ Festetics Imre rendkívül fontos cikkeket közölt az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*ben, amelyekben saját merinó-birkáinak beltenyésztése kapcsán tett megfigyelései alapján leszűrt öröklődési törvényszerűségekről értekezett. Az egyesület ülésein sikeresen védte meg saját, alapjaiban máig helytállónak bizonyult alapelveit, amelyek az örökléstan tudománytörténetének mérföldköveként végül Gregor Mendel genetikai következtetéseihez vezettek [POCZAI 2019. 83–114.]. E fontos cikkekről Szinnyei nem tudott annak ellenére, hogy Rummy tudósított róluk a Tudományos Gyűjteményben. Így Festetics Imre személye mint szerző is elkerülte a bibliográfus figyelmét. Csak az utóbbi évtizedekben, cseh és angol kutatók hatására figyelt fel rájuk a magyar tudománytörténet [SZABÓ T., POZSIK 1989.], és az utóbbi évtizedben sikerült az ő személyét a genetikatörténet folyamatába pontosan beilleszteni [OREL 1996; POCZAI, BELL, HYVÖNEN 2014; POCZAI 2019; POCZAI et al. 2021.].

Azt tudjuk, hogy a két Festetics-gróf unokatestvére, a művelt Somogy megyei birtokos köznemes, a toponári Festetics János (1781–1809) irodalmi kérdésekről levelezett

25 Festetics Imre tudományos tevékenységéről és a brünni társulattal való kapcsolatáról: PRAŽÁK, DEÁK, ERDÉLYI 2003. 109. jegyzet; POCZAI 2019. 52–54.

Salm gróffal, André pedig kiadta a magyarországi parasztság állapotáról szóló írását a *Hesperusban* [FESTETICS 1810.],²⁶ de Tessedik Sámuel (1742–1820), Berzeviczy Gergely (1763–1822), Schedius Lajos (1768–1847) vagy Schwartner Márton (1759–1823) munkásságát is ismertette. Írásaik révén, munkásságukat ismertető beszámolók szereplőjeként vagy hozzászólóként a hazai értelmiség és mintaszerűen gazdálkodó földbirtokosok rendre felvonulnak, köztük a színes topográfiai leírások szerzője, Csaplovics János (1780–1847), vagy az ercsi mintauradalom birtokosa, báró Eötvös Ignác (1786–1851, Eötvös József apja, Loránd nagyapja), a számos magyarországi helyszínt leíró Gyurikovits György (1780–1848), illetve a Vág-folyó festői leírásának szerzőjeként ismert báró Mednyánszky Alajos (1786–1851), vagy a magyaróvári uradalom és mezőgazdasági iskola európai hírű igazgatója, Wittmann Antal (1770–1842), hogy csak néhányat említsünk [DEÁK 2001. 40–41.]. A korszak legtöbb ismert magyar tudósa mellett ismeretlen nevek sokasága is felsorolható lenne itt, akiknek tevékenységéről, meglepő jelentőségéről éppen Andrének köszönhetően szerezhetünk tudomást.

A morvaországi születésű, de Magyarországra költözött, számos tudományterületen, köztük a magyar szőlő- és borkultúra fejlődésén és elismertté tételén sikeresen munkálkodó, de egyéb tudományterületeken is elmélyedt Schams Ferenc (Franz Schams) is André lapjaiban visszatérő szerzője volt. Az ő munkásságának is csak a hazánkban kifejtett mozzanatai és itteni publikációi ismertek [SZINNYEI XII. 320–323.], külföldi — nem kevésbé jelentős — szereplését máig homály fedi [ANDRÉ 1839; BARTOSSÁGH 1839; BARTOSSÁGH 1840.], akárcsak a fent felsorolt többi szerzőét.

Évtizedeken át rendszeresen publikált André lapjaiban a pfalzi származású, hazánkban az 1790-es években jeles tájtereket alkotó, az 1810-es évektől főként birkatenyésztőként publikáló sokoldalú Bernhard Petri (1767–1853). Az *Oekonomische Neuigkeitenben* 1812-ben jelent meg például egy részletes beszámolója dunántúli gazdasági tanulmányútjáról (a szerző nevének feltüntetése nélkül), amelyben számos magyar település, táj, nagybirtok és kert elgondolkodtató ismertetését olvashatjuk.²⁷ A közelmúltig feledésbe merült, színes leírásban — Petri széles érdeklődési spektrumának megfelelően — helyet kaptak a meglátogatott uradalmak birkatenyésztési módszerei, a birtokok gazdálkodási eredményei, de például részletes és elismerő leírást adott a gátai (Lajtakáta) Esterházy-kastélyról és kertjéről, ahol a grófné a folyón is megcsónakáztatta. Petri meglepő módon az általa egyébként mélyen tisztelt Széchényi Ferenc cenki kertjét nem átalította „minden kritikán aluli”-nak minősíteni, majd ellenkezőleg, a „legcsodálatosabb”-ként áradozva dicsérni Festetics Antal dégi kastélyát és épülő környezetét, rendkívül fontos adatokat közölve egyik legelső klasszicista nagyrezidenciánk építéstörténetéhez [ALFÖLDY 2018; Uő. 2019.]. A Festetics

26 Festetics Jánost sokhelyütt grófnak titulálják, ő azonban a köznemes Festetics Lajos fia, a dégi birtokos Festetics Antal öccse volt Toponárról. Levele Hugo Franz Salmhoz: Moravský Zemský Archiv Brno, G150 K.79. Említi: DEÁK 2001. 36.

27 Petri leírását ismertettem és részben újraközöltem [ALFÖLDY 2018.]. A leírás szerzőjeként később azonosítottam Petrit [ALFÖLDY 2019.].

mezőföldi birtokára szerződtetett aratók munkáját teljes részletességgel (a kettőzés sajátos mozdulatait is leírva) ismertette [PETRI 1812. 506.]. 1815-ben, birkatenyésztésről szóló könyvének megjelenése évében lett a brünni társulat levelező tagja [ONV 5 (1815) pp. 137]. 1816-ban egyike volt azon „Bécsben tartózkodó három legtekintélyesebb tagnak”, akik Salm gróf megbízásából Bécsben átadták Széchényi Ferencnek, majd János főhercegnek a Társulat tiszteletbeli tagságáról szóló oklevelet [PRAŽÁK, DEÁK, ERDÉLYI 2003. 52, 194.].

A brünni *Ackerbaugesellschaft* tagja volt bécsi egyetemen képzett, sokoldalú mezőgazdasági szakember és jószágkormányzó Bartosságh József [MAÉ 1987. I. 131–133; BARTOSSÁGH 2014. – 5. kép] is, aki 1840-ben olyan sikeres előadást tartott a bálványfa előnyös tulajdonságairól, hogy nemcsak az egyesület tiszteletbeli tagságát nyerte el, de előadása német nyelvű kiadását is előmozdították, s a cári orosz kormány, valamint Voroncov gróf óriási mennyiségű facsemete-megrendeléssel látta el és a moszkvai Gazdasági Egyesület tiszteletbeli tagjává választotta [MAÉ 1987. I. 132.]. Önálló könyvein túl az *Oekonomische Neuigkeiten* hasábjain és más német nyelvű folyóiratokban, napilapokban is számtalan írása jelent meg hazai uradalmak leírásától az általa kedvelt vitairatokig. Gyakran reflektált ugyanis más szerzők cikkeire: e rá jellemző, velős latin szentenciákkal tűzdelt csípős hangú glosszában számos korabeli szerzőt tett helyre — például az imént említett Bernhard Petrit, majd annak fiát [ALFÖLDY 2019. 7–14.].²⁸ Bár Szinnyei említi, hogy Bartosságh „sokat dolgozott az *André: Oekonomische Neuigkeiten* cz. folyóiratába” [SZINNYEI 1891. 653–654.], nagyszámú írása közül egyet sem nevez meg, és repertóriumába sem vette fel azokat.

A keszthelyi Georgikonban tartott nyilvános vizsgák megszervezése Rummy György professzor feladata volt, akinek munkáját Festetics György maga ellenőrizte [KURUCZ 2013. 242–243.] Sokatmondó, hogy a meghívott tiszteletbeli vizsgálónök 1815-ben Bartosságh József, 1817-ben (immár Rummy távozása után) pedig éppen Christian Carl André volt. Nem véletlen, hogy Festetics Imre 1821-ben, amikor a liberális nézetei miatt *persona non grata* nyilvánított Andrének el kellett hagynia a monarchiát, a vasi gróf Salmnak írott kesergő levelében a brünni társaságot „a mezőgazdaság Olimpuszának” nevezte [POCZAI 2019. 97].

28 Ez utóbbi glosszájában céloz Bartosságh Petri szerzői szerepére a dégi kastélyparkkal kapcsolatban. Eköré épül: ALFÖLDY 2019.

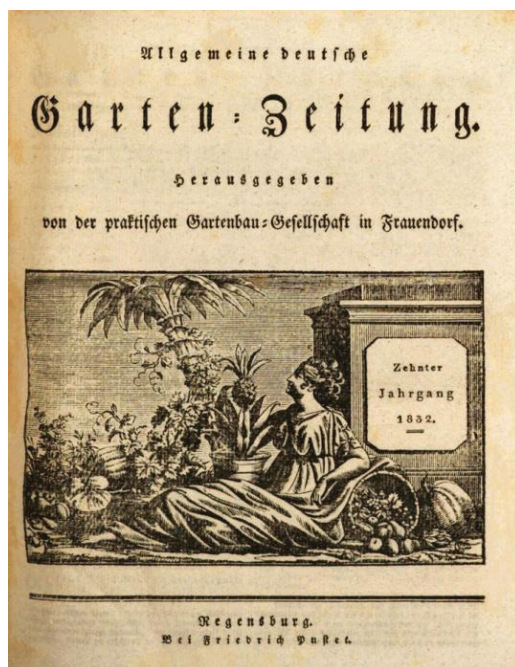
A parasztkertektől a „kertországig”: a frauendorfi gyakorlati kertészeti egyesület és lapjai

Johann Evangelist Fürst eszes parasztyermekként a passauai jezsuita líceum tanulójaként papi pályára készült.²⁹ Későbbi feleségével folytatott szerelmi viszonya miatt elcsapták, de az intézmény megértő és felvilágosult igazgatója, Michael Lechner megengedte, hogy vendéghallgatóként folytathassa tanulmányait, és így sokoldalú képzésben részesült. Megélhetését biztosítandó Lechner még segédkönyvtárosi állást is szerzett neki a müncheni *Hofbibliothek*ban, ahol kapcsolatba került a bajor felvilágosult értelmiség vezető személyiségeivel. 1805-től a könyvtár kényszerű bezárását követően egy ideig tanításból élt, majd anyagi nehézségekkel küzdő öccse földjét vette művelésbe.

Földműveseknek szánt, széles körben sikeres, egy okos parasztról szóló moralizáló tanregénye bevételeiből összevásárolta a szomszédos házakat és földeket — az egész kis Frauendorft —, és fiaival összefogva, több évtized munkájával egy mintagazdaságot hozott létre, amelynek nyereségéből tudáshálózatának orgánumait finanszírozta. Felvilágosult, néptanítói elkötelezettsége először 1819-ben a földműveseknek szánt *Bauern-Zeitung* (Földműves-Újság) kiadására indította, amelynek olvasóközönsége — mint később keseregve írta — inkább papokból és tanítókból került ki, mint az írástudatlan parasztokéból, akiknek kiművelését és felemelkedését tűzte ki célul [GRÖSCHEL 2012. 16.]. 1831-től éppen ezért *Allgemeine Bürger- und Bauernzeitung* címen adta ki, a középosztálynak is szóló témákkal bővítve.

Fürst 1823-ban bocsátotta útjára az *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung*ot (Általános Német Kert-Újság – 6. kép), a kertészet főként gyakorlati művelésére, kézműves jellegére téve a hangsúlyt — kritizálta is a kor más kertészeti folyóiratait, amelyek szerint túlzottan is az elméletre koncentráltak [GRÖSCHEL 2012. 19.]. E folyóirat megjelentetésének finanszírozására és tudáshálózatának működtetésére sajátos közösségi kommunikációs stratégiát talált ki: új lapja hivatalosan az általa alapított frauendorfi *Praktische Gartenbaugesellschaft* (Frauendorfi Gyakorlati Kertészeti Társulat) kiadványa volt. Ez az egyesület csak virtuálisan, a lap révén létezett, Fürst nem szervezett taggyűléseket és más rendezvényeket [GRÖSCHEL 2012. 18.]: lényegében egy sajátos laptulajdonosi és -előfizetési forma volt, amelynek keretében a tagok a viszonylag alacsony tagdíj befizetése által az egyesület lapjának előfizetőivé váltak, és jogot nyertek, hogy abban publikálhassanak [GRÖSCHEL 2012. 19.]. A tagok megkapták a frauendorfi faiskola és gyümölcsfagyűjtemény katalógusait is. Az egyesület lapja, annak nyitottsága, valamint gazdag, aktuális tudást átadó ismeretterjesztő kvalitásai révén hamarosan nagy népszerűsége tett szert.

29 Fürst életútját és munkásságát először Raimund Maier kutatta [MAIER 2005.]. Újabb összefoglalása, különös tekintettel egyesületi és lapkiadói tevékenységére: GRÖSCHEL 2012. — az itt közölt életrajzi adatokat az ő tanulmánya alapján foglalom itt össze. Itt mondok köszönetet Claudia Gröschelnek a frauendorfi egyesületre vonatkozó kutatásom segítségéért és első közlésének lehetőségéért [ALFÖLDY 2012.].

6. kép. Az *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung* címlapja, 1832. Alföldy Gábor gyűjteményéből

Azon túl, hogy ez igen sikeres nemzetközi előfizető-gyűjtő politikának bizonyult, sajtósági tudáshálózatot hozott létre, amelynek tagjai a folyóiraton keresztül kommunikálhattak, diskurálhattak egymással. Az egyesület 1830-ban 1491, 1841-ben már 2200, 1844-ben 2230 tagot számlált. Nem kétséges, hogy a tagok magas számához a lap szakmai minőségén és nyitottságán túl a cenzúranélküliség is hozzájárult: Fürst bármit megjelentethetett attól való félelem nélkül, hogy az valakinek nem tetszik, akár szakmai, akár politikai alapon. Szerencséje volt, mert céljai összhangban álltak a Bajor Királyság felvilágosult törekvéseivel és rendeleteivel, amelyek például államilag írták elő gyümölcsfák ültetését a közutak mentén, és a parasztság művelését is célul tűzték ki. Nem véletlen, hogy például Friedrich Schiller apja, a bajor királyi udvari kertész is hasonló célokat képviselhetett gyümölcsészeti (pomológiai) szakkönyvével [BUTINA 2012. 165–166.].

Fürst 1828-ban, általános kertészeti újságjának melléklapjaként indította útjára a *Der Obstbaum-Freund* (Gyümölcsfa-barát), amellyel a gyümölcsstermesztés ügyét kívánta szolgálni, szintén népjóléti célokkal. Lapjait 1844-től anyagi okokból egyesítette *Vereinigte Frauendorfer Blätter* (Egyesült Frauendorfi Lapok) néven. A mezőgazdasági termelést a társadalmi jólét alapjának tekintő fiziokrata elvek mellett a felvilágosodás más áramlatai, így Sulzer természet-esztétikája is erősen hatott Fürstre, írásaiban vissza-visszatér a szép és a hasznos ötvözésének igénye, morálfilozófiai tartalommal: a szűkebb és tágabb környezet, egész tájak, országok szépítése (*Landes Verschönerung*) kihat a társadalom valamennyi rétegére, az emberek, a társadalom erkölcsére és boldogságára; a kertművészetet is a tájszépítés eszközének tekintette. [ADGZ, I (1823) p. V; OF, 15 (1842) p. III; BUTINA 2012.

162–169.] A lap karakteréhez hozzájárult, hogy Fürst rajongásában időnként saját és más tagok verseit is közzétette.

Az 1822-ben alapított frauendorfi kertészeti társulat a Peter Joseph Lenné porosz királyi kertigazgató által egyidejűleg alapított — főként szakembereket tömörítő — berlini kertészeti egyesülethez hasonlóan az első nemzetközi tagösszetételű kertészeti egyesületek közé tartozott a kontinensen. A frauendorfi társulat hamarosan a földrész egyik legnépesebb és legjelentősebb kertészeti egyesületévé nőtte ki magát. E kezdeményezés a német nyelvterületen, illetve azon belül is elsősorban a délnémet, illetve az osztrák befolyás alá tartozó területeken fejtette ki hatását, amihez éppen az a tényező járult hozzá, hogy az Osztrák Császárság fennhatóságán kívül működött, és rendkívül nyitott szervezet volt. Az alacsony tagdíj vonzotta a társadalom kevésbé vagyonos tagjait is: valamennyi Duna-menti országból sokan csatlakoztak hozzá. Ahogy Fürst 1841-ben visszatekintve fogalmazott: „*A szinte valamennyi európai országból érkező tagok nagy száma elegendő bizonyíték arra, hogy az egész világ fogékony egy olyan egyesület céljai iránt, amely csak az isteni Teremtő szándékait igyekszik megvalósítani, amikor az általa nekünk adott életteret, a Földanyát igyekszik megszépíteni és annak termékeit finomítani.*” [GGF 1841. III. 189.]

A társadalom szinte minden rétegét magába gyűjtő, nyitott és sokszínű, ugyanakkor szakmailag színvonalas frauendorfi szervezet szaklapjaival komoly vonzerőt jelentett a Habsburg Birodalom helyi szintű tisztségviselői és polgári értelmisége számára is. A Fürst által szerkesztett lapok a kertészet népszerű orgánumai lettek a közép-európai régióban. Nagy hatást gyakoroltak a Kárpát-medence kertkultúrájára is, és viszont: lehetőséget teremtettek hazánk kertművészetének és kertkultúrájának nemzetközi megismertetésére.

A porosz kertészeti egyesület (*Verein zur Förderung des Gartenbaues in den Preussischen Staaten*) és az 1804-ben alakult, ma is működő londoni Királyi Kertészeti Társulat (*Royal Horticultural Society*) is felvett néhány magyarországi szakembert tagjai sorába, illetve tiszteletbeli tagjai közé.³⁰ Az 1827-ben, a császári család protektorátusával, a brit szakegyesület mintájára megalakult bécsi *k. k. Gartenbau-Gesellschaft*nak is számos magyar tagja volt, azonban szinte kivétel nélkül arisztokraták (köztük a megalakulása kapcsán is kiemelkedő szerepet játszó báró Prónay Zsigmond, aki az egyesület alelnöke lett) és udvari kertészek. A bécsi egyesület éves közleményeiben magyar főurak és kertészek egyaránt publikáltak, igen jelentős növénynevelési és honosítási eredményeikről is számot adva [VERZEICHNIß 1839–1846; DGG WIEN 1864].³¹

Fürst egyesületének tagsága a korabeli társadalom széles körét fogta át [GGF 1841. III. Bd.]. Fő-tiszteletbeli tagjai között voltak a bajor királyi család tagjai. A tagok között számos arisztokratát találunk, Magyarországról is (például gr. Brunszvik Teréz, valamint a

30 Pl. a Georgikon egykori növendékei, majd tanárai: Bene Gergely, József/Joseph Lehrmann, János/Johann Leibitzer, valamint Franz/Ferenc Schams stb. A porosz és magyar kertészeti kapcsolatokról általában: ALFÖLDY 2007.

31 A bécsi egyesület magyar vonatkozásairól egy másik közleményben szándékozom írni.

gr. Esterházy, gr. Forgách, br. Inkey, gr. Niczky, br. Orczy, br. Podmaniczky, br. Prónay, br. Vay családok tagjai stb.), valamint számos földbirtokos köznemest (például a tengelici mintabirtokos Csapó Dánielt) és polgári (értelmiségi, katonai, egyházi) személyt.³² A polgári és köznemesi rétegből akadtak jó néhányan, akik publikáltak is. Mivel az egyesület lapjai, az *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung*, valamint a *Der Obstbaumfreund* hetente megjelentek, így élénk eszmecserére nyílt lehetőség. Figyelemre méltó, hogy a csekély tagdíj ellenére nem túl nagy számban jelentkeztek professzionális kertészek a Kárpát-medencéből, pedig igen sok németajkú vagy németül jól beszélő szakember működött hazai uradalmakban, vagy alapított városi magánkertészetet.³³ Inkább a kertekért lelkesedő munkaadók neve jelent meg a lap az első oldalán az új tagok között, valamint az 1830-ban³⁴ és 1841-ben közzétett tagnévsorokban [GGF 1841. III. 39–188.]. Az egyesület dísztagjai között találjuk Franz Antoine bécsi császári-királyi udvari kertészt, August Sckell bajor királyi kertigazgatót (a híres tájkertész Friedrich Ludwig von Sckell unokaöccsét és hivatali utódát), valamint Joseph Födischt, a műgyűjtő Esterházy II. Miklós herceg kismartoni főkertészét.

A soknemzetiségű Magyar Királyság területéről a magyarok mellett főként horvát és német, valamint néhány szerb és szlovák tagja volt az egyesületnek. Erdélyből a hagyományos magyar arisztokrácia Kolozsváron rezideáló tagjai (Bethlen, Bornemisza, Haller, Jósika, Kendeffy, Rhédey) mellett főként az ottani szász városok értelmiségi polgárait (orvosokat, patikusokat, tanárokat, lelkészeket) találjuk a tagok névsorában. Kiemelendő Johann Gottlieb von Baumgarten (1765–1843) szászországi születésű kolozsvári orvos-botanikus, a *Flora Transylvanica* szerzője [SZINNYEI I. 1891. 716–717.].

Külön ki kell emelni a horvátországi tagok különösen nagy számát és aktivitását mind az ottani arisztokrácia és nemesség (például a gr. Draskovich, a Jellachich és a Skerlec család több tagja), mind a papság (Alexander von Alagovich zágrábi püspök és számos plébános) és az értelmiség köreiből (Stephan von Mikuletecz, gr. Keglevich zágrábi jószág-

32 A 19. századi magyarországi polgári réteg kertészeti tevékenységéről, kertkultúrájáról: CSOMA 2017.

33 Magyarországi kertészek a tagok névsorában: „Bischoff, W., Hofgärtner zu Apáti [Gencsapáti] in Ungarn”, „Dullinger, Paul, hochgräfl. Huniadischer Gärtner zu Kethely [Kéthely] im Somogyer Comitate Ungarns”, „Feßler, Franz Xaver, [erzbischöfl.] Hofgärtner zu Pressburg in Ungarn”, „Fleck, Joseph, Kunstgärtner zu Szlavetich in Croatien”, „Födisch, Joseph, Hofgärtner zu Eisenstadt in Ungarn”, „Glocker, Karl Joseph, geprüfter Botaniker und Gärtner zu Szalabér [Zalabér] in Ungarn”, „Jedlizka, Joseph, gräfl. Gärtner zu Groß-Surány [Nagysurány] in Ungarn”, „Káplár, A. von, Gärtner bei Herrn M. von Szent-Iványi zu Tolmács in Ungarn”, „Lipp, Peter, Kunstgärtner zu Ober-Szemerád [Felső-Szemeréd, Horné Semerovce, SK] im Honther Comitate Ungarns”, Scholz, Jos., Kunstgärtner zu Bosjakovina in Croatien”, „Szeder, Fabian, Bibliothekar, Archivar, Naturalien- und Antiquitäten-Custos etc. im Benediktiner-Erzstifte zu Martinsberg [Pannonhalma] in Ungarn”, „Johann Marx, Gärtner bey P. T. Herrn Sigmund Grafen von Batthyány zu Csákány [Csákánydoroszló] bei Körmend in Eisenburger Comitate Ungarns”, „Frey, Franz, herzoglich Sachsen Coburg-Gothaischen Schlößer- und Garten-Inspektor zu Badlogh [Felső-Balog, Vyšný Blh, SK]”. GGF 1841. Bd. III; Fortsetzung neue Mitglieder: VFB, (1844) 1 skk.

34 ‘Namen-Verzeichniß sämmtlicher Mitglieder der praktischen Gartenbau-Gesellschaft in Bayern’: ADGZ, VIII (1830) pp. 421–454.

felügyelője, az építész Georg Barth, Felbinger és Carl Schäck, valamint több mérnök). Csak Zágrábból (németül: Agram) 36 tagot sikerült Fürstnek toboroznia.

Számos Magyarországon működő kertészt ismerhetünk meg a lapokban megjelent publikációik alapján: képet kaphatunk személyiségükről, munkásságukról, szaktudásukról, jelentőségükről. Kiemelendő például Leopold Klingspögl, Batthyány Fülöp herceg nagykanizsai főerdésze, aki munkaadója magyarországi és horvátországi uradalmaiban több parkot is tervezett,³⁵ de publikált itt a herceg enyingi főkertésze: Franz Hefner is.³⁶ Megtudhatjuk, hogy gr. Batthyány Antal rohonci (Rechnitz, ma Ausztria) angolkertjét „*der herrschaftliche sehr geschikte Ingenieur, Herr Andreas Wieser*” („a nagyon ügyes uradalmi mérnök, Andaras Wieser úr”) tervezte.³⁷ Több kertészeti szakcikket publikált Beszedits János, Károlyi Lajos gróf nagymágocsi jószágfelügyelője is [ADGZ, VI (1828) pp. 169–175; VII (1829) p. 55.]. A zágrábi (Agram/ma Zagreb, Horvátország) „Kunstgärtneren” („műkertészek”) közül Nikolaus Nikolics nagykereskedő kertészét: Joseph Mischkét, Alagovich püspök műkertészét: Joseph Flecket és a Zágráb melletti Bosjakovinában Draskovich gróf szolgálatában álló Joseph Scholzot emelhetjük ki, akiknek néhány alkotását is megismerhetjük.³⁸

Az *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung*ban publikáló, Magyarországon működő kertészek közül feltétlenül említésre méltó a Németországból Bécsbe települt jelentős tájkertész: Carl Ritter (1797–1844 után), aki abban az időben gróf Széchenyi Lajos „kertészeti igazgatójaként” működött Pozsonyban.³⁹ Ritter, aki — amint írta — éppen a pozsonyi Liget-parkot tervezte, több fontos — a magyar és európai kerttörténeti irodalom számára ismeretlen — tanulmányát is e lapban tette közzé.⁴⁰ Mellette megemlítendő Batthyány Fülöp

35 Klingspögl munkásságát röviden ismerteti: SCITAROCI 2004. 67; Uő. 2008. 200., az ADGZ alapján.

36 Franz Hefner (hochfürstlicher Hofgärtner), ‘Kundmachung im Namen Sr. hochfürstlichen Durchlaucht, Philipp Fürst v. Battyáni’: ADGZ, VI (1828) pp. 385–390; Franz Hefner, ‘Vorschlag, die baumleeren Gegenden Ungarns in angenehme und nützliche Gefilde zu verwandeln’: ADGZ, IX (1831) pp. 41–45.

37 Michael von Kunitsch, ‘Der Schloßgarten zu Rechnitz [Rohonc] in der Eisenburger Gespannschaft Ungarns’: ADGZ, X (1832) pp. 106–107.

38 Mischkéről: Kunitsch, M. von, ‘Neu angelegter Ziergarten zu Agram in Croatien, des Herrn, Großhändler in Landes-Produkten’: ADGZ, VIII (1830) pp. 65–69. Fleckről: ADGZ, IX (1831) p. 94. Scholzról: ADGZ, VIII (1830) p. 308.

39 Ritterről: ALFÖLDY 2015. 31. (a rá vonatkozó korábbi irodalommal).

40 Carl Ritter, ‘Schilderung der Rosenbaumischen Gartenanlage in Wien’: ADGZ, IV (1826) pp. 65–70; Carl Ritter: Prospektus eines neuen ästhetischen Gartenwerkes: ADGZ, XI (1833) pp. 41–44, 57–59. (*Garten-Panorama* című tervezett könyvének beharangozása); Carl Ritter, ‘Rizophora Mangle und über die amerikanischen Seesumpfwaldungen: ADGZ, XI (1833) pp. 52–53; ‘Kritische Bemerkungen über die alte und neue Gartenkunst, und Entwicklung eines Lehr-Systems der modernen Landschafts-Gartenkunst’: ADGZ, XI (1833) pp. 73–80; ‘Schlüssel zur praktischen Gartenkunst, oder gemeinsatzliche Lehre von der Anlegung und Umgestaltung kleiner Hausgärten nach bestehenden Originalen’ (Hirdetés a könyvről és a szerkesztőség dicsérető kommentárja.) ADGZ, XIV (1836) p. 8. Ritternek ezen írásait a róla szóló kerttörténeti irodalom nem említi.

herceg enyingi főkertészének, Franz Hefnernek az ottani uradalmi kertről és gyümölcsöséről szóló ismertetése.⁴¹

Az *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung* hasábjain többségükben igen részletes leírások jelentek meg a Magyar királyság kertjeiről, magyarországi szerzőktől származó egyéb szakcikkek mellett. A lippai orvos, Dr. Baldy Károly, valamint Agnelly Ferenc szolnoki gyógyszerész szintén fontos cikkeket tettek közzé (köztük kertleírásokat is), más országokból kommentárokat, vitákat is gerjesztve.⁴² Kisebb-nagyobb kastélyparkok mellett találkozzunk városi polgári magánkertek (Kismarton [Eisenstadt, A], Zágráb [Zagreb, KR]) és gimnáziumi botanikus kert (Brassó [Brasov, RO]) ismertetésével is.⁴³ E kerttípusokra vonatkozóan alig volt ismert vagy figyelemre méltatott korabeli írott forrásunk.

A szerzők közül mindenekelőtt kiemelendő a horvát nemzetiségű, de élete során túlnyomórészt németül, Michael von Kunitsch néven publikáló polihisztor, Kunits Mihály (ma horvátul: Mihovil Kunić), aki 1828-tól kezdve sok tucat kertleírást és néhány elméleti írást, esszét közölt Fürst lapjaiban, de még prózában megírt ódák is megjelentek tőle. Cikkei végén pedánsan felsorolt címeiből megtudhatjuk, hogy igen élénk szakmai közéleti tevékenységet folytatott: „*k. k. pens. Prof., Groß-Ehren-Mitglied der prakt. Gartenbau-Gesellschaft in Bayern zu Frauendorf, correspondirendes Mitglied des Gartenbau-Vereins zu Berlin, und Ehrenmitglied der Musikvereins zu Graz und Varasdin*” volt, vagyis kiemelt tiszteletbeli tagja volt Fürst társulatának, levelezőtagja Lenné poroszországi kertészeti egyesületének, valamint tiszteletbeli tagja a gráci és a varasdi zeneegyletnek.

Kunits a részletes kertleírásaival hasonló szerepet töltött be a 19. század második negyedében, mint az „úrhatnám” pozsonyi patikus, Johann von Rotenstein a 18. század második felében.⁴⁴ Mindkettejük leírásaiból hű képet alkothatunk a korszak legjelentősebb magyarországi kertjeiről, de Kunits leírásaiban több szubjektív, esztétizáló és moralizáló elem jelenik meg.

A Felső-magyarországi Bánban (ma Bánovce nad Bebravou, SK) 1765-ben született Kunits szerteágazó írói munkássága jól ismert – Szinnyei is közölte életrajzát [SZINNYEI 1891–1914. VII. (1900) 487–488; TILCSIK 2011–2013; Uő. 2015.]. A hazai kerttörténeti, művészettörténeti és helytörténeti szakirodalomban jól ismert 1824-ben megjelent többkötetesre tervezett helyrajzi leírás-gyűjteménye, a *Topographische Beschreibungen des Kö-*

41 Franz Hefner: Kundmachung im Namen Sr. hochfürstlichen Durchlaucht, Philipp Fürst v. Battyáni. ADGZ, VI (1828), 385–390. Franz Hefner: Vorschlag, die baumleeren Gegenden Ungarns in angenehme und nützliche Gefile zu verwandeln. ADGZ, IX (1831) pp. 41–45.

42 BALDY: ADGZ, III. (1825), 305–311., 313–317.; Agnelly, Franz Kolloman: ADGZ, IX (1831) p. 13; IX (1831) pp. 118–119; X (1832) p. 8; X (1832) pp. 406–407, 410–411; XI (1833) pp. 169–172.

43 Kismarton: ADGZ, VI (1828) pp. 141–247, 249–255; Brassó: ADGZ, IV (1826) pp. 209–214.

44 Személyét H. Balázs Éva szellemes, logikus és meggyőző, de hibás azonosítási kísérlete óta Szentesi Edit teljes bizonyossággal azonosította az „úrhatnám” pozsonyi patikus Johann von Rotensteinnel [SZENTESI 2013. 177–179.]. Rotenstein leírásait először Rapaics Raymund közölte magyar fordításban RAPAICS 1940. Legbővebb magyar nyelvű közlésük: GYÖRFFY 1991. Megjegyzendő, hogy Szinnyei nem vette fel Rotenstein a *Magyar Írók* biobibliográfiai korpuszába.

nigreiches Ungarn első kötete, amelyben Kunits számos rendkívül fontos kertleírást közölt [KUNITS 1824.]. E leírások némelyikét később — kisebb változtatásokkal — újból megjelentette az *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung* hasábjain is,⁴⁵ azonban sokkal többet még ezeken túl. A Fürst lapjaiban megjelent kertleírásai azonban mindeddig csak Horvátországban voltak ismertek, a mai Magyarországon nem — azokról ugyanis Szinnyei nem tudott.⁴⁶

Kunits karrierjét II. József hivatalnokaként kezdte, majd különböző felső-magyarországi és stájerországi iskolák vezetésére kapott megbízást. Nyugdíjba vonulása után előbb Magyarországon telepedett le (Pesten, Székesfehérvárott, Kaposváron és másutt).⁴⁷ 1828 után Horvátországba költözött, ahol Károlyvárosban (Karlovac) és Zágrábban (Zagreb/Agram) lakott, de rendszeresen vándorolt Horvátország-szerte és Nyugat-Magyarországon [AdGZ, VI (1828) pp. 345–346.]. Kunitschot a lap többször is köszöntötte: 1832-ben verssel, a rákövetkező évben prózai laudációval, majd 1835-ben bekövetkezett halála után verssel búcsúztatta [AdGZ, X (1832) p. 157; XI (1833) p. 377; XIV (1836) p. 72.].

Kunits 1828–34 között publikált soktucatnyi kertleírásának legtöbbje horvátországi parkokról szól, de a Horvátországgal szomszédos Zala és Vas vármegye számos kertművészeti alkotását is megörökítette, sőt az alsó-ausztriai (bár a magyar határ melletti) Pottendorf Charles Moreau által Esterházy II. Miklós hercegnek tervezett angolkertjéről is tőle maradt fenn részletes leírás [AdGZ, X (1832) pp. 82–83.]. Az *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung*ban megjelent legelső cikkében a magyarországi Vas megyei Velemben álló sok évszázados szelídgesztenyefáról írt, amelyet Batthyány Tivadar metszeten is megörökíttetett.⁴⁸

Kunits leírásainak elemzése és gyűjteményes újraközlése egy eddig másutt fel nem vázolt hiteles összképet adna az 1830 körüli évek magyar- és horvát kertkultúrájáról. Különösen a Magyarország mai területére vonatkozó, eddig teljesen ismeretlen kertleírások tartogatnak újdonságokat a kerttörténészeknek: olyan részletek (kerti emlékművek, grották, növénylisták stb.) sokasága tárul fel, amelyeknek létezését sem sejtettük korábban. Kunits

45 E topográfiai leírás-gyűjteményét Kunits több kötetesre tervezte, de — talán anyagi okokból, talán a szerző Horvátországba költözése miatt — csak az első kötet jelent meg. Az *ADGZ*-ben megjelent kertleírásai részben az e művében megjelent leírások folytatásának tekinthetők. Az ebben található hat Vas megyei vonatkozású leírás Tilcsik György fordításában a közelmúltban magyarul is megjelent Tilcsik György fordításában: TILCSIK 2011–2013; Uő. 2015. Néhány éve ő is szembesült az *ADGZ*-ben megjelent Kunits-írásokkal [MERKLIN 2020.].

46 Kunits magyarországi kertleírásainak feldolgozatlanságáról: GALAVICS 1999. 121. (114. jegyzet). A horvátországi kertleírásokat Galavics is említi, uo. Kunits horvát vonatkozású leírásait sokhelyütt említi és idézi: SCITAROCI 1992; Scitaroci 2000; Scitaroci 2003; Scitaroci 2004. Az *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung*ban megjelent, magyarországi vonatkozású, nagyrészt Kunits által írt, magyarul nem hozzáférhető kertleírások.

47 1821 és 1822 tavasza között Kunits Széchényi Lajos gróftól Kaposváron bérelt egy földszintes, kétszoba-konyhás nádfedeles házrészét. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár P 623 A X. 12. cs., 1. sz.

48 Kunitsch, Michael von: 'Der merkwürdigste Kastanienbaum' *ADGZ*, VI (1828) 31, 30. Juli, pp. 245–250.

részletes, szakszerű és objektíven láttató leírásai révén hű képet kaphatunk az általa ismertett helyszínekről.⁴⁹

Kunits kertleírásainak nagy száma és rendszeressége az *Allgemeine Deutsche Garten-Zeitung* hasábjain 1832-re már olyan feltűnő mértéket öltött, hogy maga Kunitsch indokoltan látta megmagyarázni: „Mert Magyarországon a koronájához csatolt tartományokkal, mint szeretett Földanyám fia, mint hazafi, utazásaim tárgyául, topográfiai-gazdasági-statisztikai munkáim tárgyául kizárólagosan Magyarországot választottam. (...)”⁵⁰ Fürst méltatásából pedig információt kapunk arról is, hogy Kunitsch útleírásai milyen körülmények között készültek: „Talán elég nagy áldozat az ő részéről, hogy ahelyett, hogy öregkorában nyugodt pihenéssel élvezné kis, jól megérdemelt nyugdíját, erre a munkára költi azt.”⁵¹

Kunits és a soknemzetiségű Kárpát-medencéből jelentkezett tagok többsége számára a frauendorfi egyesület jellemző nemzetközisége vonzó szempont lehetett. A horvát Kunits különösen szívén viselte a korabeli Magyar Királyságban, Horvátországban is akkoriban különös aktualitással bíró nyelvkérdést [KUNITSCH 1833.]. Az *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung* hasábjain megjelent, a Vas megyei Bozsok (németül Poschendorf) angolkertjét leíró soraiból a paraszti réteget is jellemző többnyelvűség csodálatát olvashatjuk ki: „Bozsok és Szerdahely fekvése a gyönyörű rohonci [Rechnitz] szőlőhegyek mentén nagyon kellemes, és a szorgalmas földművelés kultúrája az egész területen nyilvánvaló. E falvak lakói németül, magyarul és horvátul beszélnek. Hol van olyan tartomány külföldön, ahol valódi parasztok több nyelven beszélnek?”⁵²

Kunits leírásai nem szorítkoztak maguknak a kertművészeti alkotásoknak az ismertetésére. Az ifjú gróf Batthyány Lajos — a későbbi miniszterelnök — anyja, Skerlecz Borbála által birtokolt ikervári kastély és kert leírása például Fürst különböző lapjaiban jelent meg. A park részletei mellett pontos képet ad az épület („*Sommerschloß*”) valamennyi helyiségről is, még az Ybl–Pollack-féle átépítés előtti időből. Mindez más forrásból egyáltalán nem ismert.⁵³ Teljesen ismeretlen kép rajzolódik ki a Szombathely melletti Bogát angol-

49 A Kunits által Fürst különböző lapjaiban leírt magyar vonatkozású kertek: Bozsok/Poschendorf, Előszállás, Gencsapáti/Gyöngyösapáti, Gyepűfüzes (Kohfidisch, A), Ikervár, Kismarton-Sérc (Schützen am Gebirge bei Eisenstadt, A), Körmend, Rohonc (Rechnitz, A), Sárosd, Szombathely–Bogát, Szombathely–Torony. Rajta kívül Tóalmás, Vác, Enying, Újszász és Kerlés leírásait is megtaláljuk más szerzők tollából, számos más magyar vonatkozású vagy magyar szerző tollából származó írás mellett. A Kunits által leírt horvátországi kertek száma közelíti a nyolcvanat.

50 Kunitsch, Michael von, ‘Einige Worte über die in der allgemeinen deutschen Gartenzeitung vorkommenden Beschreibungen von Gärten und ähnlichen Anlagen.’ ADGZ, X (1832) pp. 118–123.

51 Fürst szerkesztői megjegyzése uo.

52 Kunitsch, Michael von: Der Schloßgarten zu Poschendorf in der Eisenburger Gespansschaft Ungarns. ADGZ, X (1832) p. 89.

53 HARIS 2019. 220–221. Az ikervári kastély és park leírása – amely Kunits könyvének megjelenése után, 1826-ban keletkezett – több folyóiratban és több részletben jelent meg: Michael v. Kunitsch: Ikervár’s Garten in der Eisenburger Gespansschaft Ungarns, Ihrer Hochgeboren, der Frau Gräfin Barbara Bat-

kertjének akkori állapotáról is [ADGZ, VII (1829) pp. 41–45, 49–52.]. Kunits a tulajdonos Skerlecz bárónét (született gr. Csáky Jusztina) mint a kertművészet mesterét („*Meisterin der Gartenkunst*”) és képzett, ügyes költőnőt („*gebildete, treffliche Dichterin*”) dicséri [ADGZ, VII (1829) pp. 42–43.]. Mindkét helyszínen kertleírása igen értékes részleteket tartalmaz a képzőművészeti alkotásokról, így például a bogáti kerti plasztikákról, illetve Joseph Klieber ikervári Génusz-szobráról.

Kunits számos horvátországi kertleírása sem érdektelen magyar szemszögből: az ottani kertek egy részét magyar arisztokraták (Batthyány, Erdődy, Edelsheim-Gyulai) létesítették birtokaikon. Kunits például az Erdődyek által létesített, háromszög alaprajzú („*pyramidenförmig*”) varasdi (Varaždin, HR) barokk kert 19. századi továbbéléséről számol be, amelyben mitológiai alakokkal kifestett pavilon (*Lusthaus*) állt.⁵⁴ A Kunits által ismertetett magyarországi kertek tulajdonosainak egy része is horvát tulajdonosokhoz (pl. Skerlecz, Jankovich, Alagovich család) kötődik. Figyelemre méltók Kunits szintén értékes, de eddig nem ismert elméleti írásai is.⁵⁵ A *Der Obstbaumfreund*, valamint *Bürger- und Bauern-Zeitung* hasábjain is jelentek meg magyarországi és horvát vonatkozású szakcikkek, részben Kunits tollából. Az ő halálával (1835) meg is szakadt a magyar-horvát kertleírások hosszú sora.

Egy kései kivétel Fürst egyesített lapjaiból, a *Vereinigte Frauendorfer Blätter*-ből az erdélyi arisztokrata, Bethlen Lajos (1782–1867 – 7. kép) kerlési kertjének leírása. A gróf a nagyfejedelemség legszebb angolkertjének nemcsak birtokosa, hanem (a leírás által elhallgatott Bodor Péter ezermester segítségével [BIRÓ 1943. 81, 91–92, 113.] — aktív alkotója is volt, s ezen felül pedig — mint e cikkéből kiderül — egy kertépítészeti traktátust is írt: „Így a gróf, saját bevallása szerint, inkább olvasással, mint látással [azaz a valós helyszínek látogatásával] képezte magát, hogy saját maga építőmesterévé, szerelőjévé, vízépítő mérnökévé és kertészévé váljon (...). Mindezek mellett a gróf író, és szerzője egy még nyomtatásban sem megjelent magyar nyelvű munkának, amely azoknak a kertbarátoknak szól, akik kis költséggel kisebb-nagyobb kertrészleteket akarnak kialakítani, az Erdélyben honos vagy az ottani, gyakran zord télnek ellenálló növények és fajok katalógusával együtt, a növények magassági beosztásával és az ültetésük módjának előírásával” [BETHLEN 1844.]. Bethlen Lajos e művét nem ismeri a magyar kerttörténet-kutatás. Fürst az akkor szintén frissen a

thyány, geboren Skerlecz von Lomnicza, Sternkreuz-Ordens-Dame. ADGZ, X (1832) p. 45–50, 53–58. Promenade bei dem Schlosse Ikervár in der Eisenburger Gespannschaft Ungarns. OF, V (1832) p. 67; Das im Rosendufte schwimmende Schloß Ikervár in der Eisenburger Gespannschaft Ungarns. ADBBZ, II (1832) p. 233–234.

54 „gerne vermisset man unter diesem altväterische Kostüm die schweifende Mode der neu-englisirten Gehölz-Parthieen!” ADGZ, VII (1829) pp. 17–21.

55 Kunitsch, Michael von: In großen Gärten anzubringende große Ideen. ADGZ, XI (1833) p. 45–46; Uö.: Ueber die vegetabilische Harmonie in der Naturgemälden ADGZ, XI (1833) pp. 49–52; Uö.: Ursprung der englischen Garten; und Uebergang derselben auf den europäischen Kontinent. ADGZ, (1833) pp. 164–167 (a miniatűr angolkertek kritikájával). [Uö.:] Nachrichten aus Frauendorf ADGZ, XI (1833) pp. 177–183 (a régi német barokk kertek szépségéről).

tagok sorába lépett grófot az egyesület legjelentősebb tagjai közé sorolta [VFB, (1844) p. 363.]. Egy nem sokkal későbbi lapszámából arról értesülünk, hogy a gróf erdélyi szász előfizetőket is gyűjtött a *Vereinigte Frauendorfer Blätter* számára [VFB, (1844) p. 389.].

Fürst lapjai tehát a magyarországi kerttörténet forrásainak gazdag tárházát kínálják; a hasábjaikon megjelent, jórészt ismeretlen, de fontos leírásokból rendkívül színes kép tárul fel előttünk a Kárpát-medence gazdag és fejlett 19. századi kertkultúrájáról és annak művelőiről.

7. kép. Bethlen Lajos gróf idős korában
Fénykép, Biró 1943 után.

* * *

A tudományos intézményrendszerünk kialakulását megelőző és akörüli évtizedek nemzedékéből jó néhány kimagasló tudósunk, szakemberünk, patrónusunk nevét ma egyetemek, iskolák, könyvtárak és díjak őrzik, emlékműveiket nagy ünnepléssel koszorúzzuk. E „nagyjaink” munkásságának is jószerivel csak a „hazai pályán” zajlott részéről van tudomásunk, és számos hasonlóan érdemdús honfitársunkról teljesen megfeledkezett tudománytörténetünk és kultúrhistóriánk. Hazánk kulturális és tudományos élete a közismert összképnél sokkal gazdagabb és sokszínűbb volt a 19. század első felében. Bár a kedvezőtlen politikai viszonyok miatt ez az élet részben a határainkon kívül zajlott, mégis jelentősen hozzájárult nemzeti kibontakozásunk idején társadalmi, gazdasági és kulturális törekvéseink eredményeihez. Nem beszélhetnénk a föld termékenységének tervszerű növeléséről, a hazai termények nemesítéséről, ipari termékek finomodásáról, külföldi piacképessé válásáról és

az ezekből befolyt nemzeti jövedelemről, ha hazai értelmiségünk nem állt volna szoros és kölcsönösen gyümölcsöző kapcsolatban az európai tudományos élet tudáshálózataival. Ez a kapcsolatrendszer és az annak eredményeként létrejött több tízezernyi publikáció még jószerivel feltárára vár.

A Világháló segítségével ma már számos, korábban hozzáférhetetlen adathoz, publikációhoz könnyedén hozzájuthatunk; olyan könyvekhez és sajtótermékekhez is, amelyek nagy bibliográfusaink számára csak nehezen vagy egyáltalán nem voltak elérhetők, vagy amelyek feldolgozására valamiért nem kerítettek sort. Ezek körébe tartoznak a 19. század első felében megjelent külföldi folyóiratok, amelyek közül jó néhány rendszeresen közölt magyar vonatkozású írásokat, adatokat.

Bár a gépi szövegfelismerő programok, keresőrobotok egyre intelligensebbé válnak, és a mesterséges intelligencia térhódítása új távlatokat nyit meg a kutatás számára, hiába próbálnánk az Internet segítségével a sok esetben ismeretlen és sokszor álnevek mögé rejtő magyar szerzők írásait vagy külföldi vitapartnereiket teljességre törekvő adathalászattal összegyűjteni, géppel azonosítani.⁵⁶ Mindezek miatt az alap-adatok (név, helynév és tárgy) összegyűjtéséhez és az összefüggések, kapcsolódások feltárásához még ma sem takarítható meg a gondos végignézés (autopszia) alapján készített, esetleg annotált vagy legalábbis értelmezett, mutatózott repertórium készítése legalább a leggazdagabb hungarika-anyagot tartalmazó orgánumból, ahogy azt Szinnyei, majd a *Magyar történeti bibliográfia* készítői célul tűzték ki, de munkájuk sajnos e téren sosem valósult meg.⁵⁷

Szükséges, és messzemenő eredményekre vezethet tehát a fent említett folyóiratok alapos feldolgozása, másrészt a külföldi egyesületek munkájának, vagyis az egykori tudáshálózatok működésének és magyar vonatkozásainak vizsgálata, az egyéb ide vonatkozó forráscsoportok (levelezések, évkönyvek, önálló kiadványok, a tagok egyéb munkássága) feltárással, a viták alapos elemzésével, a gazdag anyag minél többféle szempontú feldolgozásával, s az abból kibontakozó személyiségek életművének megírásával. Ehhez különböző

56 Hogy is tudná egy robot eldönteni, hogy mi tekinthető magyar vonatkozásúnak, ha nincs a szövegben magyar személynév, helységnév vagy egyéb magyar kifejezés? (Vagy van, csak éppen más helyesírással írva, esetleg sajtóhibával avagy éppen visszafelé írva, esetleg az egyetlen betűvel jelölt szerző kilétére csak egy több cikkben kibontakozó vita kontextusából derül fény?) Csak egy példa: Bernhard Petri több cikket is publikált „Yastelleck”-ről, amely nem más, mint Nagyoroszi–Jásztelepuszta, amelyen a német szerző a birkanyáját nevelte, és az ottani vetésforgó tervét készítette, s ahol a kontinens első birkamosója épült fel, tehát európai jelentőségű mintagazdaság létezett a mára eltűnt település helyén. Ugyanezt a helységnévet az „Irtepe” néven is publikáló Petri többhelyütt „Kelleitsai” néven említi – ezt már biztosan nem tudná egy robot azonosítani [ONV, I (1811) pp. 153–161.]. Hozzájárulnak a keresési nehézségekhez technikai szempontból a sajtóhibák, elválasztások, a magyar nevek, településnevek, kifejezések sajátos betűzése (Fürst lapjaiban a helyesírás eleve eltér a mai német ortográfiai szabályoktól) és a nyomdafesték — sokszor az ólom szedőbetűk kopottságából fakadó — elmosódott volta is.

57 A Szinnyei halálának centenáriuma alkalmából megjelent tanulmánykötet recenziójában erről ír Bényei István is: „Hiszen mindmáig nem teljes a retrospektív sajtóbibliográfia (...) alighanem még sokáig csak álmodozunk a Szinnyei-féle repertóriumokhoz hasonló segédletek összeállításáról (...)” [BÉNYEI 2015. 49.]

műveltség-mintázatú kutatók összehangolt együttműködése és eredményeik hathatós terjesztése szükséges a mai hazai és nemzetközi tudáshálózatok rendszerében. Így nyerhetné el egy elveszett nemzedék helyét tudománytörténetünkben és kollektív tudatunkban, másfél évszázaddal Szinnyi megbízása után. Ehhez azonban ma is olyan idealista és megszállott, közhasznú tudáshálózat-szövő „pókokra” van szükség (zavartalan működésük biztosításával), mint amilyenek két évszázaddal ezelőtt Christian Carl André és Johann Evangelist Fürst, s olyan kitartó és élesszemű „gőzhangyákra”, amilyen Szinnyi József és Gulyás Pál voltak.

Felhasznált irodalom

A. SZÁLA E., PERJÁMOSI S., GAZDA I.: *A tudósok biobibliográfiája: Id. Szinnyi József (1830–1913) könyvtártudós akadémikus életműve*. A kutatást vezette: A. Szála E., az anyaggyűjtést végezte: Perjámosi S., sajtó alá rendezte: Gazda I. Sopron–Piliscsaba–Budapest–Révkomárom: Nyugat-magyarországi Egyetem – Magyar Tudománytörténeti Intézet – Országos Széchényi Könyvtár – Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, 2006. (Akadémia-történeti kutatások. Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 56.)

ADBBZ: *Allgemeine deutsche Bürger- und Bauern-Zeitung*. Passau: Friedrich Pustet, 1831–1843.

ADGZ: *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung*. Passau: Friedrich Pustet, 1823–1843.

ALFÖLDY, G.: Ein ungarischer Gärtner in Potsdam – Ármin Pecz sen. und die Beziehungen zwischen preußischer und ungarischer Gartenkunst im 19. und 20. Jahrhundert. In *Preussische Gärten in Europa: 300 Jahre Gartengeschichte*. Hg. M. Rohde. Leipzig: Stiftung Preussische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg – Edition Leipzig, 2007. pp. 232–237.

ALFÖLDY, G.: Frauendorf und die Gartenkultur des Karpatenbeckens. In *Frauendorfer Gartenschätze: Das Werk Johann Evangelist Fürsts im Spiegel seiner Zeit*. Hgg. C. Gröschel, H. Scheuer. Passau: Dietmar Klinger Verlag, 2012. pp. 78–92.

ALFÖLDY G.: *A somogyári Széchényi-kastély és parkja*. Budapest: Mágus Kiadó, 2015.

ALFÖLDY G.: Újabb adatok a dégi Festetics-kastélyegyüttes építéstörténetéhez I.: Egy ismeretlen útleírás Dégről, 1812-ből. *Ars Hungarica*, 44 (2018) pp. 101–107.

ALFÖLDY G.: Újabb adatok a dégi Festetics-kastélyegyüttes építéstörténetéhez II.: Bernhard Petri és a dégi park. *Ars Hungarica*, 45 (2019) pp. 5–56.

ANDRÉ, E.: Todesanzeige des Herrn Franz Schams. *ONV*, 29 (1839) pp. 607–608.

ANDRÉ, E.: Verhältnisse der Güterbesitzer und der Bauern in Ungarn. *ONV*, XXXV (1845) pp. 337–342.

BARTOSSÁGH, J. von: Verdiente Oekonomen. Herr Schams. *ONV*, 29 (1839) pp. 911–912.

BARTOSSÁGH, J. von: Sendschreiben an die Freunde und Verehrer Franz Schams. *ONV*, 30 (1840) pp. 663–664.

BARTOSSÁGH, J. von: „A' Gasdasági kormány – írta egy aradi – 1830.” *Bartosságh József (1782–1843) kézirat a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban*. Szerk. és jegyzetekkel ellátta: Takáts R. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2014. (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 12.)

BEDNAŘÍK, K., HAVELKOVÁ, V.: *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen: Bibliografie. II. (1833–1850)*. Praha 1974. (Prameny a studie 13.)

BEDNAŘÍK, K., HAVELKOVÁ, V. (ed.): Časopisy a kalendáře vydávané Moravskoslezskou společností pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy v Brně. Bibliografie 1. 1800–1868. Praha 1981. (Prameny a studie 23.)

BÉNYEI I.: Szinnyei József és öröksége. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 24 (2015) 3, pp. 46–49.

BETHLEN: N. n. []: 'Beschreibung der schönen Gartenanlagen des Herrn Grafen von Bethlen zu Kerlés auf Cserhalom in Siebenbürgen' *Vereinigte Frauendorfer Blätter*, (1844) 46, (19. November), pp. 361–363.

BIBLIOGRAPHIA: *Bibliographia Hungariae 2. II. Geographica. Politico-oeconomica Verzeichnis der 1861–1921 erschienen, Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache*. Berlin–Leipzig: Ungarisches Institut an der Universität Berlin – Walter Gruyter & Co, 1926.

BIRÓ J.: *Erdélyi kastélyok*. Budapest: Új Idők Irodalmi Intézete (Singer és Wolfner), 1943.

BUSA M.: *Magyar sajtóbibliográfia, 1705–1849*. 1–2. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1986.

CSOMA, Zs.: Protestantische Pastoren und Lehrmeister als Weinbauer, Gärtner und Landwirte im Ungarn der Frühen Neuzeit. In *Protestantism, Knowledge and the World of Science*. Ed. Kurucz, Gy. Budapest: L'Harmattan, 2017.

DEÁK E.: A tudományos élet és magyarországi kapcsolatai Cseh-Morvaországban a felvilágosodás korában. *Aetas*, (2001) 3–4, pp. 29–45.

DGG WIEN: *Darstellung des Entstehens und Wirkens der kais. kön. Gartenbau-Gesellschaft in Wien*. Wien: K. K. Gartenbau-Gesellschaft, 1864.

DÓCZI J., WELLMANN I., BAKÁCS I. (összeáll.): *A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete (1505–1805). I*. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1934.

DÓCZY J., BAKÁTS I., GERENDÁS E.: *Bibliographia Litterarum Hungariae Oeconomicarum Ruralium – A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete. II.* Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1938.

DÖRNYEI S.: Szinnyi József Repertórium és tiszteletdíja. *Magyar könyvszemle*, 125 (2009) 2, pp. 245–250.

FATSAR K.: Carl Ritter programja a pozsonyi Bruckenu-kert átalakításához (Carl Ritters Konzept zur Umgestaltung des Stadtpark Bruckenu in Pressburg). In *Ez világ, mint egy kert: Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák O. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat Kiadó, 2010. pp. 279–292.

FESTETICS, J. von: Verhältniss der Bauer in Ungarn zu ihren Gutsherren. *Hesperus*, (1810) p. 326.

GALAVICS G.: *Magyarországi angolkertek*. Budapest: Balassi Kiadó, 1999.

GAZDA I.: Feladataink id. Szinnyi József tudományos életműve további feltárása érdekében. In *Szinnyi és követői. Id. Szinnyi József halálának 100. évfordulójáról megemlékező centenáriumi emlékkönyv*. Szerk. Szőnyi É. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2014. pp. 15–30. (Nemzeti Téka)

GGF: Fürst, J. E.: *Gründungs-Geschichte Frauendorfs mit allen seinen Institutionen und Zweken. I–III*. Regensburg: Friedrich Pustet, 1841.

GRÖSCHEL, C.: Johann Evangelist Fürst (1784–1846) Volksaufklärer, Gesellschaftsgründer, Publizist und Unternehmer. In *Frauendorfer Gartenschätze: Das Werk Johann Evangelist Fürsts im Spiegel seiner Zeit*. Hgg. C. Gröschel, H. Scheuer. Passau: Dietmar Klinger Verlag, 2012. pp. 5–29.

GULYÁS P.: *Magyar írók élete és munkái – új sorozat. A–D*. Budapest 1939–1944. E–O. Budapest 1990–2003. P–ZS (digitalizált cédulák): <http://gulyaspal.mtak.hu/> (Utolsó letöltés: 2023.06.19.)

GULYÁS P.: *A bibliográfia kézikönyve*. Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1984.

GYÖRFFY K.: *Kultúra és életforma a 18. századi Magyarországon: idegen utazók megfigyelései*. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1991. (Művészettörténeti füzetek 20.)

HARIS A.: Az Építészeti Intézet ikervári tervrajzai. *Ars Hungarica*, 45 (2019) 2, pp. 219–225.

HAVELKOVÁ, V.: *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen. Bibliografie. I. (1811–1832)*. Praha: Zemědělské muzeum, 1973. (Prameny a studie 12.)

I. TÓTH Z.: *Magyar történeti bibliográfia 1825–1867. I–III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1950.

KÓKAY Gy. (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

KOSÁRY D. (szerk.): *Bevezetés Magyarország történelmének forrásaiba és irodalmába I–IV*. Közreműködött: Kulcsár Krisztina, Reisz T. Csaba, Szakály Orsolya. Budapest: MTA Történettudományi Intézet – Osiris Kiadó, 2000–2015.

KÓSSA [Kóssa Albert]: A „gőz-hangya”. (Egy nevezetes komáromi ember.) Írja az otthon élő komáromiaknak egy elszármazott földijük. *Komáromi Lapok*, (1883) 1, pp. 1–2.

KROUPA, J.: *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*. Brno: Muzeum Kroměřížska, 1986.

KUNISCH, M. von: *Topographische Beschreibungen des Königreiches Ungarn und seiner einverleibten Provinzen. I.* [unicus]. Pest: Landerer, 1824.

KUNITSCH, M. von: *Reflexionen über die Begründung der Magyarischen Sprache in Ungarn, als Staats- Dikasterial- und Gerichts- wie auch als allgemeine Volkssprache*. Agram [Zagreb]: gedruckt bei Franz Suppan, 1833.

KURUCZ Gy.: *Keszthely grófja, Festetics György*. Budapest: Corvina Kiadó, 2013.

KURUCZ Gy.: *Technológiai utazás a modern kor hajnalán: Válogatás Gerics Pál és Lehmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből és naplóiból (1820–1825)*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2020a.

KURUCZ Gy.: „Kedves Hazámfiak, mozdulni kell...”: *Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején*. Budapest: Corvina Kiadó – Ráday Gyűjtemény, 2020b.

MAÉ: Für L., Pintér J.: *Magyar Agrártörténeti Életrajzok I–III*. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1987.

MAIER, R.: Johann Evangelist Fürst aus Frauendorf – Vom Bauernbuben zum Bestsellerautor und Unternehmer von Weltruf. *Vilshofener Jahrbuch*, 13 (2005) pp. 33–56.

MERKLIN T.: Tilcsik György német újságban talált magyar szerzőt, aki a gotthárdi selyemhernyó-tenyésztésről és a körmendi hegyi rizstermesztésről is írt. *VAOL Vas Vármegyei Hírportál*, 2020. 01. 25. <https://www.vaol.hu/helyi-kozelet/2020/01/tilcsik-gyorgy-nemet-ujsgban-talalt-magyar-szerzot-aki-a-kormendi-hegyi-rizs-termesztesrol-is-irt>. (Utolsó letöltés: 2023.06.19.)

MOKRE, J.: Karl Ritter – ein sächsischer Gärtner in Wien. Anmerkungen zur Karriere eines „zudringlichen Ausländers” in der Wiener kaiserlichen Hofgärten zu Beginn des 19. Jahrhunderts. *Die Gartenkunst*, 10 (1998) pp. 229–242

OF: *Der Obstbaum-Freund*. Hg. Johann Evangelist Fürst. Passau: Pustet, 1828–1843.

ONV: *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*. Prag 1811–1851.

OREL, V.: *Gregor Mendel—the First Geneticist*. Oxford–New York: Oxford University Press, 1996.

PETRI, B.: N. n. Auszüge aus Briefen eines Reisenden an den Herausgeber durch das Oedenburger und Wesprimer Komitat, im May 1812. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 2 (1812) 62, pp. 487–492; 63, pp. 501–502; 64, pp. 504–506.

POCZAI, P., BELL, N., HYVÖNEN, J.: Imre Festetics and the Sheep Breeders' Society of Moravia: Mendel's Forgotten 'Research Network'. *PLOS Biology*, 12 (2014) 1. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.1001772> (Utolsó letöltés: 2023.06.19.)

POCZAI P.: *A Festetics-rejtély. A genetika története és Festetics Imre hagyatéka*. Kőszeg: Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, 2019. (Beszélő városok sorozat)

POCZAI, P., SANTIAGO-BLAY, J. A., SEKERÁK, J., SZABÓ T. A.: How Political Repression Stifled the Nascent Foundations of Heredity Research before Mendel in Central European Sheep Breeding Societies. *Philosophies*, (2021) 6(2), 41. <https://doi.org/10.3390/philosophies6020241> (Utolsó letöltés: 2023.06.19.)

PRAŽÁK, R., DEÁK E., ERDÉLYI L.: *Széchényi Ferenc és Csehország. Levelestár*. Vál., bev.: R. PRAŽÁK, s. a. r. és jegyzetekkel ellátta: DEÁK E., ERDÉLYI L. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2003.

RAPAICS R.: *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon*. Budapest: Budapesti Könyvtárak – Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, é. n. [1940]

REISZ T. Cs.: Az André család. *Catastrum*, 7 (2020) 2, pp. 25–32.

S. SZABÓ F. (szerk.): *Bibliographia Litterarum Hungariae Oeconomiarum Ruralium – A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete. III.* Budapest. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1956.

SÁRKÁNY O.: Magyar kulturális hatások Csehországban 1790–1848. *A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve*, 7 (1938).

SCITAROCI, M.: *Hrvatska parkovna bastina zastita i obnova*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

SCITAROCI, M., SCITAROCI B.: *Slawoniens Schlösser*. Graz–Stuttgart: Stocker Verlag, 2000.

SCITAROCI, M., SCITAROCI, B.: *Vrbanićev perivoj u Karlovcu*. Zagreb 2003.

SCITAROCI, B., SCITAROCI, M.: *Gradski Perivoji Hrvatske u 19. Stoljeću*. Zagreb 2004.

SCITAROCI, B., SCITAROCI, M.: *Dvorac Golubovec u Donjoj Stubici*. Zagreb 2008.

SEDLÁŘOVÁ, J.: *Hugo Franz Salm, pioneer of the Industrial Revolution: iron mogul – patron – collector – philanthropist: 1776–1836*. Kroměříž: NPÚ, ÚPS, 2016.

SZABÓ T. A., POZSIK L.: A magyar genetika első tudományos emléke. I. Festetics Imre (1819) a beltenyésztésről (A természet genetikai törvényei). *Tudomány* 12 (1989), pp. 45–47.

SZABÓ T. A.: Valók Gráditsonkénti lépegetése (1818) és a Természet genetikai törvényei (1819). *Kaleidoscope*, I (2010) 1, pp. 237–271. <http://real-j.mtak.hu/6307/1/kaleidoscope-2010-1.pdf> (Utolsó letöltés: 2023.06.19.)

SZENTESI E.: Eszterháza 18. századi leírásai. In *Kő kövön. Tanulmányok Dávid Ferenc 73. születésnapjára*. Szerk. Szentesi E., Mentényi K., Simon A. Budapest: Vince Kiadó, 2013, II. pp. 165–229.

SZINNYEI J.: *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium. Történelem és annak segédtudományai. I. Hazai folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítvények repertórium*. Budapest: Athenaeum Nyomda, 1778–1873.

SZINNYEI J.: *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium. Természettudomány és matematika. II. osztály. Hazai szaklapok, folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítvények repertórium. 1778–1874*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1876.

SZINNYEI J., Dr. [ifj.] SZINNYEI J. 1878: *Bibliotheca Hungarica Historiae Naturalis et Mathematicae*. Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472–1875. Budapest: Kir. Magyar Természettudományi Társulat, 1878.

SZINNYEI J.: *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium. I.-ső Osztály. Történelem és annak Segédtudományai, 2/1. (Hírlapok, 1731–1880.)* Budapest: Athenaeum Társulat Könyvnyomdája, 1885.

SZINNYEI J.: *Magyar írók élete és munkái. I–XIV*. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1891–1914.

SZŐNYI É. (szerk.): *Szinnyei és követői. Id. Szinnyei József halálának 100. évfordulójáról megemlékező centenáriumi emlékkönyv*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2014. (Nemzeti Téka sorozat)

TILCSIK Gy.: Kunits Mihály 1820-ban készült leírása hat Vas vármegyei uradalomról. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 38 (2011) 2, pp. 15–24; 39 (2012) 1, pp. 37–44; 39 (2012) 2, pp. 42–50; 40 (2013) 1, pp. 27–40; 40 (2013) 2, pp. 5–17; 41 (2014) 1.

TILCSIK Gy.: Egy „ismeretlen” topográfiai leírás Magyarországról az 1820-as évek elejéről. Michael Kunits műve és Vas vármegyei adatai. In *Előadások Vas megye történetéről*, 6 (2015) pp. 29–54.

TUD. GYŰJT.: *Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium*a. Összeállította: Csécs Teréz. Győr: Xántus János Múzeum – Győr-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára, 1998.

TUTÁNYI K.: *Mezőgazdasági szakfolyóirataink bibliográfiája. I. 1796–1899*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 1958. (Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai IV. sorozat. A kutatás és tájékoztatás segédkönyvei 3.)

VASNÉ TÓTH K.: 2020: A „tudományos bűvár”, gyűjtő id. Szinnyei József emlékére. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 29 (2020) 7–8, pp. 68–73.

VERZEICHNIß: *Verzeichniß der Mitglieder der k. k. Gartenbau-Gesellschaft*. Wien, 1839–1846.

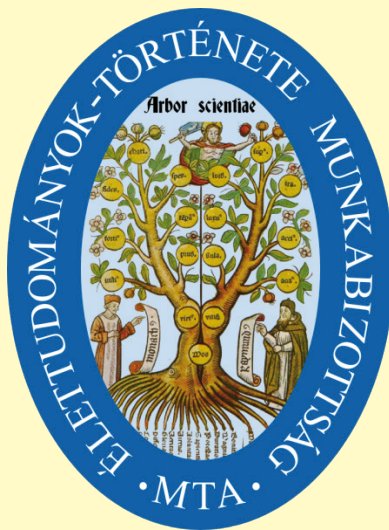
VFB: *Vereinigte Frauendorfer Blätter*. Passau: Friedrich Pustet, 1844–1893.

Forrai Judit – Krász Lilla (szerk.)

Élet – Tudomány – Történelem

Tanulmányok az MTA Élettudományok-története
Munkabizottság tevékenységéből, 2016–2023

LÉTRA Alapítvány
Budapest, 2023

Élet – Tudomány – Történelem

KALEIDOSCOPE KÖNYVEK 9.

Sorozatszerkesztő: Forrai Judit

Tanulmányok az MTA Élettudományok-története Munkabizottság tevékenységéből, 2016–2023

Szerkesztette: Forrai Judit, Krász Lilla

Címlapkép: az MTA Élettudományok-története Munkabizottság logója, amelyet Raymundus Lullus: *Arbor scientiae. Liber ad omnes scientias utilissimus*. Kiad. Josse Bade. Lyon: Huyon & Fradin, 1515. című kötet fametszet-illusztrációjának felhasználásával Romhányi Ágnes tervezett

© Létra Alapítvány

Borítóterv és tipográfia: Pók Andrea, Demeter Györgyi
Budapest, 2023

Létra Alapítvány
MTA Élettudományok-története Munkabizottság

1. Forrai Judit, Krász Lilla szerk.: Élet – Tudomány – Történelem. Tanulmányok az MTA Élettudományok-története Munkabizottság tevékenységéből, 2016–2023
ISBN 978-615-6275-07-3

2. Forrai Judit, Krász Lilla szerk.: Élet – Tudomány – Történelem. Tanulmányok az MTA Élettudományok-története Munkabizottság tevékenységéből, 2016–2023 [PDF]
ISBN 978-615-6275-08-0

Tartalom

Előszó	5
--------------	---

ÉLŐ RENDSZEREK ALKALMAZKODÁSA A KLIMATIKUS ÉS ÖKOLÓGIAI KÖRNYEZET VÁLTOZÁSAIHOZ

<i>Both Mária:</i> Az indikációról az éghajlat- és a vegetációkutatás tudománytörténeti összefüggésében	9
<i>Alföldy Gábor:</i> Egy elfelejtett nemzedék? Magyarországi értelmiségiek a közép-európai tudáshálózatokban a 19. század első harmadában: külföldi egyesületek és folyóiratok mint a tudományos diskurzus médiumai	17
<i>Törő Klára:</i> A klímaváltozás és a mortalitás közötti összefüggések megítélése, különös tekintettel az igazságügyi orvostani szempontokra.....	54
<i>Falus András:</i> Az IT szerepe a genomikában	65

BEHÁLÓZVA: AZ ÉLETTUDOMÁNYOK ÉS A HÁLÓZATELMÉLET KAPCSOLATÁRÓL

<i>Z. Karvalics László:</i> Affordancia, összegabalyodás és granularitás	74
<i>Király László, Lozsádi Károly:</i> A szív és az agy párbeszéde	92
<i>Krász Lilla:</i> Tudományos tudáshálózatok a modern kor küszöbén: orvosi írásmódok a 18. századi Magyar Királyságban	118
<i>Izsák Éva:</i> Városi terek hálózatának szerepe a települések átalakulásában	138
<i>Forrai Judit:</i> A prostitúció körüli hálózatok elméleti és gyakorlati valósága	146
<i>Lázár Imre:</i> A hálózatelvű orvoslás és a pszichoimmunológia	163
<i>Gaál Botond:</i> A szabadságra teremtett ember a szeretet hálójában	186

RÉGI-ÚJ TUDOMÁNYOK SZÜLETÉSE: ÉRTELMEZÉSEK, MÓDSZEREK, PARADIGMAVÁLTÁSOK

<i>Győry Hedvig: Szentjánoskenyérfa az ókori Egyiptomban</i>	199
<i>Molnár Dávid: Danaé erszénye, Kirké kelyhe: a velencei kurtizánok aranykora?</i> ...	223
<i>Magyar László András: A reformáció hatása az egészségszemléletre</i>	241
<i>Feith Helga: Jog(os) kérdések. Első hatályos egészségügyi jogszabályok és azok komplex vizsgálata</i>	248
<i>Rosivall László: Élet – Tudomány – Történelem</i>	262
<i>Szabó Péter: Charles Darwin korszakalkotó növényteni munkássága</i>	281
<i>Szalai Judit: A kényszerbetegség történeti megközelítései</i>	300
<i>Molnár F. Tamás: Mechanizált sebészet: a varrógépek tudománya</i>	305
<i>Kótai István: A tegnapok egyik ködlovagja: Liebermann Leó</i>	327
<i>Boján Eszter Gyöngyi, Rigó János: A szimulációs eszközök szerepe és fejlődése a szülészeti oktatásban a kezdetektől napjainkig</i>	344
<i>Blázovics Anna: Nincs új a nap alatt, vagy mégis? Kihívások, eredmények és lehetőségek a fitoterápiában</i>	357

ALUMNI: A BIZOTTSÁG IFJÚSÁGI TAGOZATÁNAK TEVÉKENYSÉGÉRŐL

<i>Feith Helga Judit, Both Mária, Győry Hedvig, Gradvohl Edina, Kitzinger István, Falus András, Forrai Judit: Tudománytörténeti mozaikok Simmelweis korából. Egy kísérleti oktatási program első tapasztalatai</i>	368
<i>Feith Helga Judit, Falus Márton, Jónás Georgina, Stubnya János, Both Mária, Győry Hedvig, Forrai Judit: Gamifikáció: járványtörténet középiskolások részére másképp</i>	384